

OBSAH

Úvod	5
1. Prenatální období	6
1.1. Početí a vývoj plodu v těhotenství	6
1.2. Porod a poporodní péče o dítě	7
1.3. Dílčí závěr	8
2. Novorozenec a kojeneček	10
2.1. První chvíle spolu	10
2.2. Časná komunikace v 1. – 5. měsíci	11
2.3. Citové vztahy a učení 5. – 9. měsíci	14
2.4. Vývoj a výchova kojence v 10. – 12. měsíci	15
2.5. Rozvíjení emocí a sociálních vztahů	18
2.6. Dílčí závěr	19
3. Batole	21
3.1. Pěstování návyků, hračky a zaměstnávací materiál	21
3.2. Tělesný a psychický vývoj ve starším batolivém období	22
3.3. Výchovná péče ve starším batolivém období	35
3.4. Dílčí závěr	38
4. Vývoj a výchova dítěte v předškolním věku	40
4.1. Mateřská škola a rodina	40
4.2. Tělesný a pohybový vývoj	41
4.3. Charakteristické činnosti předškolního věku	43
4.4. Vývoj poznávacích procesů a citů	45
4.5. Vývoj osobnosti a sociálních vztahů	50
4.6. Dílčí závěr	52
5. Mění se rodina	53
Závěr	55
Resumé	57
Anotace	58
Seznam použité literatury	59
Seznam příloh	60

Úvod

Již sedm let jsem zaměstnána u Vězeňské služby České republiky. Zastávala jsem různá funkční zařazení, kdy nejdéle jsem pracovala jako strážná 1. třídy na vstupních branách věznice. Setkala jsem se s mnoha odsouzenými a v rozhovorech s nimi mne vždy zajímalo, jak sami hodnotí svoji životní cestu, která je dovedla až do věznice. Nežádka, přes různost individuálních osudů, bylo možné nacházet něco, co je spojovalo. Neúplné a rozvrácené rodiny, záškoláctví, upřednostňování požadavků party před požadavky rodičů

Poslední tři roky se vzhledem k tomu, že jsem na mateřské dovolené, věnuji výchově svého syna a také se setkávám s dětmi v TJ Sokol Příbram, kde dělám cvičitelku dětí předškolního věku. A právě proto jsem si vybrala téma o vývoji a výchově dítěte od početí do období předškolního věku. Otázky tohoto charakteru mě pronásledují po celé studium a doprovodí mě až do samého závěru. Domnívám se, že tato práce mi prohloubí vědomosti a bude mi nápomocným vodítkem při výchově mého syna a i přístupu k mým malým cvičencům. Již teď se snažím pozorovat jak se děti projevují na hřišti, jak jednájí se svými kamarády, rodiči i se mnou samou.

Cílem bakalářské práce je zamyšlení nad základními činiteli vývoje, vyvozování vývojových změn, psychologická charakteristika jednotlivých etap vývoje jedince, metody hry, socializace jedince, využití psychologických poznatků v praxi a závěrem shrnutí negativně a pozitivně působících prvků v rodině.

V průběhu studia jsem na celou řadu otázek nacházela odpovědi ve studijní literatuře, se kterou budu také ve značné míře pracovat pro správnost údajů v otázkách výchovy a vývojové psychologie. Jelikož je toto téma velice obsáhlé a vzhledem k rozsahu bakalářské práce nelze všechny období podrobně popisovat, budu se nejvíce zabývat vývojem a výchovou ve starším batolivém období a obdobím dítěte předškolního věku. A to i vzhledem ke skutečnosti, že jsem vykonala řízenou praxi v mateřské škole.

Práce je rozdělena do pěti kapitol podle vývojových fází. První kapitola se zabývá prenatálním obdobím. Druhá kapitola je věnována období novorozence a kojence. Ve třetí kapitole se zaměřuji na období batolete. Ve čtvrté kapitole je popsán vývoj a výchova dítěte v období předškolního věku. Kapitola pátá obsahuje pohled na změny v rodinách vzhledem k historii a současnosti.

1. Prenatální období

Fáze prenatálního vývoje zahrnuje dobu od početí po narození dítěte a trvá přibližně 40 týdnů neboli deset lunárních měsíců (po 28 dnech – což je 280 ± 14 dní). Prenatální vývoj se dělí na dvě období – zárodečné (embryonální) začíná početím a trvá první dva měsíce. Druhé období je období plodu (fetální), trvá od počátku třetího měsíce do konce desátého lunárního měsíce.

1.1 Početí a vývoj plodu v těhotenství

Početí dítěte je jeden z nejrozhodnějších okamžiků života, ve kterém je dána dědičná výbava, pohlavní diferenciaci a četnost početí.

Lidský vývoj v oněch devíti měsících před narozením je rychlejší než kdykoli poté. Lidský život začíná v okamžiku početí, kdy se mužská spermie spojí s ženským vajíčkem, aby tak vznikla jediná nová buňka. Během následujících čtyřiceti týdnů se tato oplodněná buňka znovu a znovu, milionkrát dělí v procesu, jenž ji transformuje z malého zrnka, ne většího než špendlíková hlavička, v úplně zformovaného miniaturního lidského tvorečka, kompletně vybaveného pro samostatný život mimo matčino lůno.

Mechanismu, jímž k tomu dochází, říkáme mitotické buněčné dělení nebo mitóza. Je to vlastně jakési kopírování a štěpení, jímž se buňky trvale dělí a samy sebe reprodukuje. Začíná již v děloze a pokračuje po celý život. Kontrolují a řídí jej geny, drobné útvary uvnitř buněk. Každý z genů v sobě skrývá jakýsi otisk nebo plán životní informace. Dohromady pak milióny genů určují jedinečné tělesné i duševní vlastnosti, přenášené na novou lidskou bytost z jejích rodičů.

Dnes převládá přesvědčení, že pro chování a vztahy buněk je rozhodující právě způsob kontaktu tělesných tkání ve vyvíjejícím se zárodku. Je-li buněčný model špatný, pak je špatně sestaven i celý organismus a může být postižen vývojovými vadami, jako je např. spina bifida – rozštěp páteře. Buněčná diferenciaci je životně důležitou fází lidského růstu a vývoje. Jakákoliv chyba, k níž dojde v této fázi, může v pozdějším vývoji vyústit v nějakou poruchu. Vrozené vady mohou být, jako je tomu v případech rozštěpu páteře, důsledkem chybné genetické instrukce.¹ V některých případech však mohou tvorbu struktur v časných stádiích nitroděložního vývoje negativně ovlivnit také

¹ Hořejší, J., Prahl, R., Lidské tělo, GEMINI Bratislava 1992, str. 5 – 6

vnější faktory, jako jsou například některé léky – mnoho léků působí na plod škodlivě, popř. jejich účinek na plod není znám, z toho důvodu by se neměli během těhotenství užívat žádné léky, pokud je nepředepíše lékař, který ví, že je matka gravidní. Konzumace alkoholu může v těhotenství vážně ohrozit vývoj plodu. Kouření zbavuje plod kyslíku, děti matek - kuřaček se častěji rodí předčasně a mívají nízkou porodní váhu. Kouření rovněž zvyšuje nebezpečí potratu nebo porodu mrtvého plodu. Jiná nebezpečí – kočičí nebo psí výkaly a syrové maso mohou obsahovat parazitické mikroorganismy – původce toxoplasmózy, které mohou vážně poškodit nenarozené dítě. Pro průběh těhotenství a úspěšný vývoj plodu má velký význam trvalý soulad v manželství.

Embryonální období je pro lidský vývoj kritické, neboť je to právě těchto několik týdnů, v nichž se pokládají základy všech orgánových systémů těla. A je to právě toto období, kdy jakékoliv vnější vlivy – ať již jde o určité léky nebo virové infekce – mohou napáchat velké škody. Pro lepší orientaci k vývoji plodu v jednotlivých týdnech, pomůže tabulka uvedená v příloze č. 1.

1.2 Porod a poporodní péče o dítě

Normální doba těhotenství je čtyřicet týdnů čili 280 dnů, avšak narození dítěte lze očekávat kdykoli již od konce 38. týdne, čili od 266. dne – datum narození totiž porodníci vypočítávají na základě data poslední menstruace, poté následuje porod, při němž je dítě z matčiny dělohy vypuzeno do vnějšího světa.

Porod může být jak pro dítě, tak i pro matku mimořádně stresujícím a traumatizujícím zážitkem. Cesty, jimiž módní a kulturní vlivy, historické tradice a souvislosti i nejrůznější postoje ovlivňovaly metody porodu, byly často zvláštní a podivuhodné. Nicméně záležitost je to v každém případě zcela unikátní a dnes je také jednoznačné, že čím aktivněji se na ní matka podílí, tím příjemnější a radostnější může být. Pro matky se pořádají různá těhotenská cvičení a kurzy, které napomáhají jak matce tak dítěti co nejlépe zvládnout první porodní bolesti.

Dítě začíná své putování porodními cestami, přičemž mu matka pomáhá stahy dělohy. Při normálním porodu vychází z pochvy nejprve hlavička a poté ramena, nakonec další stahy vypudí celé tělo. Novorozencovy ústní a nosní cesty se vyčistí od hlenů, dítě začíná dýchat, ozve se prvním křikem a je přiloženo k mamince. Jakmile ustanou pulsace v pupečníku, lékaři jej podvážou a přestřihnou.

Okamžitě po narození zhodnotí sestra ještě na porodním sále stav dítěte určením skóre podle Apgarové (Apgar test), a to přidělením bodů v pěti testech se stupnicemi od 0 do 2. Hodnotí se při nich činnost srdce a dýchacího systému, svalový tonus, přítomnost reflexů a barva pleti – jakýkoli modravý nádech může znamenat problémy. Maximálně dosažené skóre je deset, naopak děti se skóre nižším než šest vyžadují některou z forem resuscitace. Pro lepší orientaci jsem uvedla tabulky Apgar skóre v příloze č. 2.

Je-li však již dítě v rukou zdravotníků, dostává se mu i podrobnějšího vyšetření. Sestra dítě zvaží a změří velikost lupínků (fontanel) čili měkkých součástí lebky, které se ještě nestačily zpevnit do podoby kostí. Testují se rovněž nervové reflexy. Přiložením prstu na jednu stranu dětského obličeje by se mělo dosáhnout toho, že novorozenec za prstem otočí pusu – jde o tzv. sací reflex, jehož dítě užívá k vyhledání bradavky matčina prsu. Dotek na dětské dlani zase vyvolá reflex úchopový (Robinsonův)– pevný stisk droboučké pěsti. Zvedneme-li dítě tak, že se jen lehce dotýká podložky, pak se pokouší udělat krok, tento reflex je vlastní pouze čerstvě narozenému dítěti, později mizí a navrácí se opět až o mnoho měsíců později, když dozraje nervový systém. Úlekový reflex (Morouův) tvoří série rychlých pohybů. Jestliže dítě polekáme nebo je rychle uchopíme, trhne hlavičkou dozadu a ruce i nohy naopak vystrčí kupředu. Vzápětí následuje i pláč. Všechny tyto testy jen podtrhují nedocenitelnou hodnotu onoho devítiměsíčního zázraku, při němž se jedna jediná buňka přeměnila na zbrusu nového člena lidského rodu.

1.3 Dílčí závěr

Závěrem této části bych chtěla říci, že již v prenatálním období získává jedinec schopnost sociální interakce. Když se toto období týkalo mé osoby, lékař mi povídal: „Chápejte celé těhotenství jako aktivní rozhovor mezi matkou a dítětem.“. Také doporučoval mně i manželovi komunikovat s dosud nenarozeným dítětem, stejně tak jako mírnými lehkými dotyky, pohlazením, poklepy či mírnou hudbou, vyvolávat reakce dítěte. Údajně se všichni učí rozmlouvat s dítětem a dítě se již v této době „učí a rozmlouvá“. Celé těhotenství jsme si užívali a snažili se vyvarovat všem nepříznivým vlivům. Chodili jsme na procházky a denně pobývali v přírodě. Pečovala jsem o dobrou stravu bohatou na vitaminy. Jsem nekuřačka, alkohol a černou kávu piji jen příležitostně, takže pro mne nebyl problém požívání vyloučit. Věnovali jsme se přípravě

na porod, výběru porodnice a výběru pediatra. V těhotenství jsem žila v pohodě, harmonii, bez zbytečného rozčilování a na dítě jsem se velmi těšila. Přibližně deset dní před řádným termínem porodu se nám narodil zdravý syn Vladimír. Když dotepal pupečník, poslední fyzické pouto mezi mnou a Vládičkem, byl odstřižen otcem. Vládička otřel zdravotnický personál a zabalili ho do pleny, aby se nepodchladil. Museli mu odsát nosánek a ústa, sestra ošetřila pupeční pahýl, zkontrolovala reflexy, vkápla dezinfekční kapky do očiček, zvážila a změřila ho. Tatínek si ho potom popsal jménem na nožičku a na ručičku navlékl pásku s číslem. Druhou jsem dostala já na ruku. Poté mi ho přinesli a přiložili k prsu.

Setkání s dítětem, to je ta doba, na kterou jsme čekali devět měsíců. Okamžik, který způsobí, že to, co matka právě během porodu prožila, stál za to. Je to setkání, které změní život obou partnerů. Je to také okamžik, kterým jsme se stali rodiči dítěte.

2. Novorozenec a kojenec

Novorozenecké období začíná dýcháním plícemi a končí zahojením pupeční jizvy. Novorozenec má několik dní sytější červené zbarvení pokožky, které postupně zbledne. Činnost trávicí soustavy novorozence začíná prvním vyprázdněním střeva, ke kterému dochází do 12 hodin po narození. První obsah střevní, tzv. smolka, obsahuje převážně spolykané lanugo (chmýří) a plodovou vodu. V prvních dnech po narození klesá křivka hmotnosti novorozence. Počet dechů novorozence je 40 až 60 za minutu (u ročního dítěte je to jen 35 dechů za minutu). Většinu času prospí, proto je prvním výchovatelem tohoto období zajistit dítěti dostatečný a nerušený spánek.

Od druhého měsíce do konce prvního roku lze hovořit o období kojeneckém či o období nemluvněte. Během tohoto období dítě prodělává prudký vývoj pohybových, smyslových, poznávacích i citových vlastností své osobnosti. Doba bdění dítěte se prodlužuje. Kojenec vyroste za první rok života o 25 cm, tj. o 50% porodní délky, má tedy v průměru 75 cm a hmotnost kojence v prvním roce činí v průměru asi 10 kg, tj. o 200% více, než byla porodní hmotnost.²

2.1 První chvíle spolu

Nyní tedy už světlo světa spatřilo a my si své novorozené děťátko přivezli z porodnice domů. Nastává období našeho vzájemného seznamování a to není tak samozřejmé, jak by se na první pohled mohlo zdát. Dítě samo se musí vyrovnávat s nároky nového životního prostředí. Krev, kterou dosud dostávalo plynule a nepřetržitě pupeční šňůrou z matčina těla, se musí nyní okysličovat plícemi. Dítě musí nyní udržovat samo svou úroveň vlhkosti, kterou mělo dříve zajištěnu plodovou vodou. Potravu nyní přijímá ústy a to přerušovaně a v určitých intervalech. Nestrávené zbytky musejí z těla ven. Musí samo udržovat svou tělesnou teplotu a to ve velmi úzkém rozmezí několika desetin stupně. A ovšem, učí se spát a bdít a vůbec přecházet z klidu do aktivity a z aktivity do klidu. Badatelé, kteří detailně sledují novorozence v prvních dnech a týdnech jeho života, dokazují, že jenom v bdělém stavu se mohou rozvíjet schopnosti sociální komunikace – přibývá hlasových projevů, zvyšuje se pohyblivost.

Dítě je zkrátka vybaveno pro **vstup do lidského světa**. Byl by to bezmocný tvoreček, kdyby nebylo vybaveno tím pozoruhodným darem, který mu jako kouzelný

² Kohoutek, R., Vývojová psychologie, IMS Brno 2006, str. 17 - 23

klíček otvírá přístup k pozornosti, zájmu a pečovatelským tendencím jeho nejbližších – otvírá zásobárnu naší něžnosti, obětavosti a mnoha jiných krásných citů. Byla by to tedy škoda, kdyby rodiče promeškali právě tento začátek, kdy objevují na svém dítěti to, co je obecně lidské (prstíky, nehtíky) a brzy i to, co je jen jeho, individuální, osobité, jedinečné. Takto malé dítě dovede pěkně křičet a to obvykle, když má hlad nebo cítí nějaké nepohodlí. Je to zcela zvláštní hlasový projev a pro naše lidské uši mezi všemi zvuky v přírodě zcela jedinečný. Děje se však mnoho věcí, které nejsou takto zjevné a které mladí rodiče nemohou přímo pozorovat, ale které mají mimořádný význam pro budoucnost. Výzkumy ukazují, že už plod reaguje svým chováním a celou řadu zvukových podnětů. Do konce těhotenství se sluchový aparát dítěte „vyladí“ na zvuky lidské řeči, především na citové složky v řeči své matky. Po narození dovede tedy mozek dítěte rozlišit zvuky řečové a neřečové. Dítě samo bude mluvit první slova někdy za 12 měsíců, ale kdyby se nyní jeho sluchový aparát dále lidskou řečí nestimuloval, nepodněcoval, řeč by se u něho nevyvíjela. Svědčí o tom opožděný vývoj řeči dětí rodičů neslyšících a i vývoj řeči dětí vyrůstajících jen v ústavních zařízeních. Tam je sice hluků a jiných zvukových podnětů dost, avšak málo lidské řeči, která by byla zaměřena k tomuto dítěti v době jeho bdělého stavu. V rodině však za normálních okolností nejen rodiče sami, ale prakticky každý, kdo do rodiny přijde a miminko obdivuje, skoro se zákonitou pravidelností se nad ním skloní a mluví na ně. My zajisté nevíme, že když na dítě v postýlce nebo v kočárku děláme všechna možná naše „ťu, ťu, ťu – ňu, ňu, ňu“ a když komentujeme jeho tváření a jeho projevy, že tím rozvíjíme jeho řeč. Ale je tomu tak. Nám to dělá jen dobře, nás to baví. A co až se na nás dítě za dva měsíce poprvé usměje, to teprve budeme na vrcholu radosti. Tato časná interakce dítěte a rodičů je nesmírně cenným výchovným prostředkem. Začíná se tu vyladovat směna podnětů mezi dítětem a rodiči, směna akcí a reakcí, začíná tu vzájemné porozumění, začíná tu soužití.³

2.2 Časná komunikace v 1. – 5. měsíci

V **prvním měsíci** života se dítě vyrovnávalo s nároky života na svět mimo ochranné stěny mateřského těla. Ve druhém měsíci už je na světě jako doma. Už poznalo, že tu jsou „jeho lidé“, kteří spolehlivě reagují na signály jeho úzkosti a nepohody, že je tu mateřská náruč, která skýtá teplo, ochranu a všechno blaho světa,

³ Matějček, Z., Co, kdy a jak ve výchově dětí, Portál Praha 1996, str. 18 - 20

že u matky je zdroj potravy, o níž stačí se přihlásit. Před měsícem vstoupilo do lidského světa a vstoupilo tam s výbavou, která mu umožňuje s tímto světem se nějak dorozumět a najít si v něm své místo.

Ve **druhém měsíci** života už začíná této výbavy užívat a je tedy nesmírně důležité, aby jeho rodiče a všichni ostatní, kdo jsou „jeho lidmi“, na to byli připraveni. Nabízí se jim totiž podstatně rozšířená možnost, jak se s dítětem dorozumět.

Víme, že dítě vidí a slyší už dosti dlouho před narozením. V prvním měsíci jsou jeho reakce na zrakové a sluchové podněty ještě ne dost určité a ne dost vyrovnané. Ve druhém měsíci jsou však pohledy dítěte určitější a zaměřenější. A to znamená epochální pokrok v lidské komunikaci. Přibližně od šesti týdnů se už čím dál častěji stává, že dítě zrakem zachytí matčiny oči a svým pohledem na nich chvíli vytrvá. Už se tedy na matku dívá a vidí ji. Protože dítě, pokud nespí, je nyní skoro stále v pohybu, hlavička se mu každou chvíli někam vychýlí, takže se zrakový kontakt ztratí. Jestliže se mu ale lidský obličej v náležité vzdálenosti zase přiblíží, je skoro jisté, že se na něj při nějakém dalším pohybu hlavičkou znovu podívá. Lidský obličej má pro ně zvláštní přitažlivou sílu. Na konci druhého měsíce se však zpravidla objeví ještě další jen a jen lidský komunikační prostředek, tj. úsměv.

Ve **třetím měsíci** už jím dítě vládne zpravidla docela suverénně. Není to však znamení veselosti - to bude až smích, který se u dítěte objeví přibližně o dva měsíce později a který rovněž patří do specificky lidské komunikační výbavy. Je to znamení vztahu, znamení příjemného naladění z přítomnosti někoho známého, znamení pocitu jistoty, bezpečí a pohody v blízkosti tohoto známého. A o dva měsíce později už to bude zřetelným znamením radostného znovu poznání „mateřské“ osoby, s významem „Vítám tě! Mám tě rád! Je mi dobře, když jsi tu!“

První úsměvy dítěte znamenají tedy rozhodný krok do lidského světa. Současně však spouštějí instinktivní chování dospělých vůči dítěti. Málokdo dokáže na dětský úsměv neodpovědět svým úsměvem. Ve třetím měsíci má již dítě udržet hlavičku vleže na bříšku i ve svislé poloze, začíná si broukat, lze podle chování v tomto věku charakterizovat děti jako živé a klidné, veselé a vážné.

Jedna z nejdéle se vyvíjejících a nejdéle zrajících duševních funkcí od narození je pozornost. Je nutná k tomu, abychom se na něco mohli delší dobu soustředit, abychom mohli vnímat, abychom se mohli učit. Je tedy i velmi důležitým činitelem ve výchově, neboť dítě nás musí napřed vnímat, aby vůbec mohlo od nás něco dobrého přijmout. Od tří měsíců dítě svou pozornost začíná pozvolna už kontrolovat samo.

Vnímá do značné míry to, co chce a co je zajímavá. A když je unaveno, přestane vnímat. Na intenzitu jeho pozornosti má vliv stav jeho bdělosti, pro vychovatele z toho plyne, že dítě už trochu zná, že rozumějí jeho biorytmům, dovedou postřehnout i to, co je jen jeho osobní, individuální, jedinečné. To bude ostatně od této chvíle tou podstatnou a rozhodující složkou výchovy.

Pokud jde o podněty, nesmíme dítě překvapovat neustále něčím novým a nezvyklým, ale měli bychom to známé vždy jen trochu obměnit, pozměnit, posunout, upravit, aby to bylo jen lehce „jiné“. Znamená to měnit tón hlasu, stavět svůj obličej do jiného úhlu, nabízet mu hračku jednou z té, podruhé z jiné strany. Díváme se na dítě a pak obličej odvrátíme, když se znovu na dítě podíváme a ono na nás, objeví se u něho radost z objevu a znovu poznání – je tu jeho radostné vzrušení, mrskne sebou, rozhodí ruce, směje se, někdy i pořádně vřískne.⁴ Určitě dobrou věcí ve výchově je jednotnost a důslednost, i když ani jedno ani druhé se nemá přehánět. Obojí začíná už v těchto prvních měsících soužití s dítětem. Nejen dítě si vyladuje svůj vztah ke „svým lidem“, ale i tito jeho lidé poznávají, jaké radosti a jaké zátěže jim soužití s dítětem přináší. Je tu přebalování, procházky, koupání, noční vstávání, nevyspaní, neutišitelný křik dítěte a jindy utišitelný skoro zázračně zásahem třeba sousedky nebo babičky. Matka, otec a všichni ostatní, kdo mají do výchovy dítěte co mluvit, jsou každý samostatnou osobností, s určitými vlastními názory a ideály, se svými poznatky a zkušenostmi a také se svými rodičovskými postoji.

Uvedu některé problémy přizpůsobení se rodičovství. Některý z rodičů je pro rodičovství ještě nezralý a nevyspělý, když obtíže, které počáteční soužití s dítětem přináší, přerostou jednomu nebo oběma rodičům tzv. přes hlavu. Zde je důležité, najít způsob, jak se o dítě vystřídat, jak si odpočinout a rozdělit si práci. Mezi další patří problém, který postihuje výhradně matky a spočívá v tom, že si matka dítě v pravém slova smyslu „přivlastní“. Ostatní členové rodiny, včetně otce, nemají šanci své výchovné názory nějak uplatnit. Je to ženská forma rodičovské nezralosti a je neméně nebezpečná než ta mužská. Do budoucna může znamenat zajetí dítěte v nepropustné mateřské lásce a omezení jeho přirozené tendence k větší samostatnosti a tím i k větší odpovědnosti za sebe a za druhé.

⁴ Matějček, Z., Co, kdy a jak ve výchově, Portál Praha 1996, str. 20 - 25

2.3 Citové vztahy a učení v 5. – 9. měsíci

Dále se dostáváme do období, kdy dítě už pozorně sleduje zrakem, i sluchem všechno dění ve svém okolí, kdy je schopno brát věci do rukou a přendávat je z jedné do druhé a kdy zřetelně začíná rozlišovat lidi známé a neznámé. Koncem čtvrtého měsíce dítě živě pohybuje rukama, vidí-li zajímavý předmět. V pátém měsíci již děti sahají po předmětech a uchopují je. V pátém až šestém měsíci se má dítě obracet z lehu na zádech do lehu na bříško a obráceně.

Zhruba kolem **půl roku** dítěte nastupují začátky učení, které má své podmínky a své zásady. Jednou z nich je, že se určité situace musejí opakovat, a že ve věcech kolem dítěte musí panovat určitý pořádek a určitý řád. Určitý řád musejí zachovávat i „jeho lidé“ v zacházení s ním. V této době instinktivně, neuvědoměle, nenaučeně pomáháme dítěti s učením tím, že mu sami v sobě nastavujeme jakési zrcadlo. Má to dokonce odborný název – biologické zrcadlo. Je zaznamenáno, že dítě už v prvním měsíci života a někdy už brzy po narození dokáže napodobit některé mimické pohyby v obličeji dospělých. Mimické nervstvo je totiž u novorozeného dítěte a malého kojence relativně velmi zralé. Dovede napodobit otevření úst, zavření očí. Jenomže nyní kolem půl roku to dělá už velmi výrazně, takže je z toho docela pěkná zábava. Např. dítě vydává nějaký zvuk a my to neuvědoměle děláme po něm, krmíme ho lžičkou a přitom sami otevíráme pusku, abychom je přiměli k nápodobě. Tím, že mu předvádíme, jak se to dělá, ho povzbuzujeme k nějakému výkonu nebo k jeho vylepšenému opakování. Začíná reagovat na své jméno.

U většiny dětí se v **sedmém měsíci** objevuje v plné síle tzv. specifický citový vztah k „mateřské osobě“ = osoba, která se k dítěti mateřsky chová, ten, kdo mu je dárce citové jistoty a opory, která mu bude základnou pro postupné uvolňování a osamostatňování. Ten, kdo mu pomáhá překonávat úzkost, k níž nyní vývojově dospělo. Nemusí to být vždy vlastní matka. Dítě dává někomu přednost a dožaduje se jeho přítomnosti, aktivně ho vítá, pokřikuje na něho, provokuje jeho pozornost a protestuje, když si ho dotyčný nevšímá, když je opustí, když se mu ztratí z dohledu, když mu neodpovídá. Není-li toto vývojové období dobře prožito, je nebezpečí, že místo důvěry bude průvodcem dítěte do dalšího života nedůvěra. Prostředí, které rodiče dítěti vytvoří, by mělo být pokud možno vřelé a stálé⁵. V sedmém a osmém měsíci se již dítě má umět samo posadit. Tomu ovšem předchází přípravné období,

⁵ Matějček, Z., Co, kdy a jak ve výchově dětí, Portál Praha 1996, str. 26 - 27

kdy dítě sedí s oporou a i chvíli bez opory, když je sami posadíme, či přitáhneme za ručičky do sedu. V sedmém až devátém měsíci má dítě lézt.

V **osmém měsíci** se objevuje specifický strach z cizích lidí. Dokáže spolehlivě rozlišit známé a neznámé. Znamená to, že už funguje paměť.

Rodiče by měli mít schopnost být dítěti útočištěm před vším “neznámým-nebezpečným“, být prostředníkem mezi ním a tímto neznámým světem a činit všechno nebezpečné v něm dostatečně bezpečným svou přítomností. Zatím přítomností fyzickou – svou náručí, svou podanou rukou, svým uklidňujícím či povzbudivým slovem. Většina dětí se ráda mazlí. Přitulí se, hledají teplo mateřské náruče, vysloveně roztají pod doteky něžné mateřské ruky, ale i hrubšího otcovského pohlazení. Ale je asi 20% dětí, které takovouto intimitu tělesných dotyků a kontaktů moc nesnášejí a raději se jim vyhnou. A jsou některé, které je dokonce přijímají s odporem a rozhodně se brání. Tohle je třeba vědět, protože se stává, že zklamání rodiče, kteří mazlivost dítěte pokládají prostě za samozřejmou, mají pak tendenci se dítěti vnucovat a k mazlení je prostě přimět. A něco takového je opět výchovný prohřešek a může to kazit vztah mezi rodiči a dítětem i mezi rodiči navzájem. Výzkumy prokázaly, že jde o děti docela normální – jenom nemazlivé.

2.4 Vývoj a výchova kojence v 10. – 12. měsíci života

Začátkem 4. čtvrtletí začíná dítě reagovat zjevně na 3. rozměr předmětů, dávat je do vztahů a působí jedním předmětem na druhý. Zajímá se o duté předměty (nádoby, krabice), které ohmatává vně i uvnitř. Rádo proniká do předmětů jinými předměty, krabice a zásuvky otvírá a zavírá, zasouvá do otvorů kolíček a jiné věci. Přitom poznává, že předměty lze stavět na sebe, vedle sebe, vkládat a zastrkovat do sebe, že je lze spojovat a rozebírat, že lze působit jedním na druhý. Je to období uvědomování si třetího rozměru a vztahů mezi předměty (10. - 12. měsíc).

Koncem prvního roku se objevuje nový rys v zacházení s předměty: dítě začíná zacházet s předměty tak, jak s nimi zacházejí lidé v okolí (prachovkou utírá skříně, vařečkou míchá v rendlíku). Dítě se tudíž i svými pohyby s předměty přizpůsobuje sociálnímu prostředí, v němž žije. Zkušenosti s lidmi a s jejich prací vedou koncem 1. roku života k další fázi ve vývoji - k fázi počáteční socializace pohybů a chování (12. měsíc a dále).

Tato vývojová fáze se typicky projevuje i ve **vývoji hry**. Fáze počáteční socializace pohybů a chování se v oblasti hry projevuje nástupem **napodobivé hry**. Dítě začíná hrou napodobovat své okolí. Množství jednotlivých pohybů, které dítě koncem 1. a v průběhu 2. roku po dospělých napodobuje, závisí na množství podnětů, které dítěti okolí poskytuje, dítě, které má hodně možností vidět různé činnosti lidí, zvířat a strojů, má bohatý repertoár napodobivých pohybů. Napodobování není pro dítě pouhou zábavou, napodobováním se tudíž dítě učí. Dítěti dáváme možnost pozorovat lidi při práci a při jiných příležitostech, chování zvířat a činnost strojů. Současně však musíme dítěti umožnit napodobovat to, co je zaujalo. Vynasnažíme se, aby se dítě mohlo některých činností dospělých přímo zúčastnit. Dále jsou uvedeny typické situace, které vyvolávají pozornost a zájem dítěte a které nejvíce podněcují rozvíjející se napodobivou hru dítěte končícího první rok života. Nejčastěji napodobuje dítě některé pohyby, které vykonává matka pečující o dítě: jsou to pohyby při krmení, koupání, mytí, oblékání, ukládání ke spánku, posazování na nočník, při hře s dítětem. Je možné dosáhnout, že dítě ve 12. měsíci krmí medvídko lžičkou nebo lahvičkou, chová jej v náručí, posazuje na nočník, ukládá ke spánku, koupe jej. Dalšími vhodnými situacemi, které podněcují dítě k napodobování, jsou práce v domácnosti (vaření, úklid, praní a žehlení prádla, mytí nádobí). Proto při vaření může matka dát dítěti nádobku s malou vařečkou a dítě napodobí, jak matka míchá. Když matka zametá, dá dítěti malý smetáček s lopatkou a dítě napodobí její pohyby s těmito pomůckami nebo malým hadrem napodobí utírání prachu. Nemá-li malou žehličku, stačí obyčejná kostka, kterou napodobí žehlení tím, že s ní jezdí po plence. Také otec při různých opravářských a údržbářských pracích budí silný zájem dítěte a podněcuje k napodobování. Dítě má zájem o činnosti, při nichž otec např. řeže pilou prkna, zatluče hřebíky, spojuje díly šroubem. Se stejným zájmem sleduje práce různých řemeslníků, kteří v bytě něco opravují nebo zavádějí. Dítě již ve 12. měsíci napodobuje bouchání kladivem, řezání pilou, šroubování. Proto v podobných příležitostných situacích neodvádíme pokud možno dítě pryč, aby „nepřekáželo“, ale naopak se zamyslíme nad otázkou, jak zařídit, aby dítě z těchto prací vidělo co nejvíce.

Pozorování zvířat podněcuje dítě, aby napodobilo, jak pes štěká, ptáček pípá a jak slepička mávala křídly. Každé prostředí poskytuje jiné možnosti k pozorování: jiné možnosti má městské dítě, jiné dítě na venkově. Obě prostředí však poskytují tolik možností, že se dítě v raném věku může dobře rozvinout, když daných možností plně využijeme. Záleží proto v první řadě na rodičích, kolik podnětů dostane. Pro rozvoj

napodobování však nestačí pouze zajistit dítěti dostatek příležitostí k pozorování života a práce lidí v jeho okolí. Druhou výchovnou zásadou je, že alespoň zpočátku musíme dítěti pomáhat, aby se naučilo napodobovat. Musíme proto dítě k napodobivým činnostem aktivovat (koupání, krmení hraček).

Dáme-li dětem příležitost k získání zkušeností, dáváme jim i příležitost k **rozvoji myšlení a nepřímo i řeči**. Ve 12. měsíci děti už zcela jasně chápou souvislost mezi příčinou a následkem a dovedou toto pochopení uplatnit i v praxi (dovedou rozsvítit elektrické světlo, zapnout a vypnout rozhlas). Užívají nástrojů jako prostředků k dosažení cíle (pravítkem si přitáhnou věci zakutálené pod skříní). Objevují princip analýzy a syntézy: spojují dílce stavebnic v celek a opět je rozkládají na dílce.

Významný je **vývoj řeči** ve 4. čtvrtletí života. Do konce 12. měsíce se rozvine pasivní porozumění řeči tak, že dobře vedené dítě rozumí všemu, pokud se mluví o známých každodenních situacích souvisejících s dítětem (krmení, koupání, hry, spánku). Průměrně v 10. - 11. měsíci vyslovují děti první aktivní slovo a koncem 12. měsíce používají asi 5 aktivních slov. Rozvíjíme-li však řeč systematicky, vysloví první slovo v 9. měsíci a koncem roku používají 10 - 30 aktivních slov. V aktivním slovníku dvanáctiměsíčního dítěte převládají většinou dětská slova (pa-pa, báb, kuk, či-či). Děti začínají v tomto věku mít zájem o rým a rytmus dětských říkanek. Zvyšuje se i zájem o obrázky, dvanáctiměsíční děti dovedou nejen ukázat, kde je na obrázku např. pejsek, ale také říkají, co to je nebo jak pejsek štěká.

Ve 4. čtvrtletí se při ukazování obrázků neomezujeme jen na izolované osoby, zvířata a věci, ale upozorňujeme také na jednoduché činnosti, vztahy, např. „Tady je pejsek, štěká haf-haf, skáče hop-hop, pejsek je v boudě, štěká na kočičku!“ Když dítě pochopí, zaktivujeme je tím, že se ptáme a dítě ukazuje prstem. „Kde je pejsek? Který pejsek štěká haf-haf? Který pejsek skáče hop-hop? Kde má pejsek boudu?“

Podobně podněcujeme k dalším aktivním slovům, které vždy zpevníme opakováním, pochvalou a úsměvem. Děti ve čtvrtém a zejména v dalších čtvrtletích života se snaží „rozhovor“ udržovat a často samy bez tázání upozorní matku na zajímavý jev. Spontánní užívání slov je hlavním výchovným cílem tohoto vývojového období. Prohlížíme a čteme s dítětem obrázkovou knížku s říkadly. Děláme-li to častěji, pak jsou někteří dvanáctiměsíční kojenci schopni říci sami poslední 1 - 2 slova z některých říkanek, které jim předřikáváme.

Také **rozvíjení hrubé motoriky** je ve 4. čtvrtletí pro dítě velmi důležité. Dítě se zdokonalí ve zdolávání překážek lezením (prolézáním, přelézáním, vylézáním). Učí

se posadit se ze stoje na židličku. Největší potíž mu působí nesnadná kontrola polohy těla vzhledem k židličce, tj. správné umístění zadečku na sedací plochu, na kterou nevidí. Udělá první krůček, ale mnohé děti se naučí značně jistě chodit po místnosti i venku. Koncem roku se má dítě naučit postavit u nábytku do výponu, stát tam na jedné noze a bez držení uprostřed místnosti se vztyčit do stoje ze sedu nebo z kleku. Dítě se už umí posadit z lehu a z kleku.

Nelze opomenout ani **rozdílení jemné motoriky ruky** - do 12. měsíce se má dítě naučit: předměty pokládat a stavět, dutá tělesa vyprazdňovat, vysypávat, plnit, zasouvat, uzavírat, zdokonalit se ve zpracování materiálu, používat nástrojů složitějším způsobem, osvojit si snadné pracovní a sebeobslužné pohyby a začít napodobovat, hrát si s pískem a vodou, konat pohyby na slovní výzvu, osvojit si některé manipulační pohyby v sociálním styku. Rozvíjí se tím i myšlení dítěte. K tomuto uvedu některé vybrané cviky, které jsem sama vyzkoušela na svém synovi – příloha č. 3.

2.5 Rozvíjení emocí a sociálních vztahů

Poslední čtvrtletí prvního roku je období, kdy se emocionální život značně diferencuje a kdy se začínají rozvíjet **vyšší city**. Nejdůležitější je vývoj emocí a vyšších sociálních citů. Dítě projevuje svou přichylnost k matce tím, že se jí pevně drží, tiskne se k ní, hledá u ní ochranu, na požádání ji pohladí nebo jí dá pusku. Začíná chápat, že druhý prožívá bolest, spustí pláč. Sociální vztah k dětem se prohlubuje. Má zájem především o kontakt s dospělými nebo s většími dětmi, které mu rozumějí a dovedou se mu přizpůsobit, nedovede si však hrát s malými dětmi, které jako ono samo ještě očekávají přizpůsobení z druhé strany.

Dbáme, aby v dítěti nevznikly náhodně zbytečné pocity strachu z neškodných jevů, ale současně aby dítě poznalo nebezpečné situace a předměty, které by je mohly ohrozit. Zpevnováním vztahů mezi dítětem a nejbližšími osobami učíme mimo jiné správně reagovat na sociální **odměny a tresty**. Úsměv a pochvala se stávají sociální odměnou, zamračení a pokárání sociálním trestem.

Prožívání protikladů umožňuje sociálně etický přístup k druhému. Láska, pohodlí a hojnost se nesmějí stát samozřejmostí: dítě má nejen na vlastním těle poznat jejich protiklady, ale současně si má uvědomit, že jsou závislé na jeho chování, nebude-li se chovat určitým způsobem, mnohé příjemné stránky života zmizí. Nezdravou a absolutní jistotu vytvářejí rodiče nadměru laskaví a dobří, kteří nedovedou

dítěti nic odepřít. Dítě pak přijímá jejich lásku a dary jako samozřejmost, vyžaduje stále více a vrací stále méně. Vztah končí často velmi nevděčným chováním dítěte k rodičům. Relativní jistotu vytvářejí v dítěti rodiče, kteří reagují na chování dítěte velmi diferenciovaně, tzn. odměňují dobré chování dítěte láskou a něhou, avšak na jeho nevhodné chování reagují tak, že dítě pocítuje jejich chování jako sociální trest, jsou pak méně laskaví, přerušují s dítětem kontakt, neposkytují přiměřené podněty, které obvykle následují, když je dítě hodné. Tímto způsobem se dítě postupně zapojuje do lidské společnosti a učí se přizpůsobovat své chování nejen vlastním potřebám, ale i potřebám druhých lidí. Socializační proces se začíná již v kojeneckém věku, neboť vztah dítěte k rodičům je základem vztahů k lidem vůbec. Velmi brzy si má dítě zvykat dělit se nebo se něčeho zřeknout ve prospěch druhého. Čím dříve začneme s výchovou altruistického postoje k druhým, tím pravděpodobněji předejdeme sobeckému chování dítěte, které se ve druhém roce objevuje poměrně často.

K tomu, aby se z dítěte stal inteligentní člověk, nestačí, aby se narodilo s vrozenými intelektuálními dispozicemi. I zde platí mnohokrát opakovaná zásada, že k rozvoji inteligence musí dítě aktivně řešit různé úkoly vyžadující inteligenci. Dítě potřebuje mít kolem sebe inteligentní lidi, kteří dovedou podobné úkoly vymýšlet a využívat nejrůznějších možností, které jejich prostředí poskytuje.

2.6 Dílčí závěr

V tomto období jsme prvním spoluhráčem a učitelem dítěte, chceme-li, aby ve vývoji využilo veškerého potenciálu, musíme ho zahrnout všemi druhy podnětů. Důležitý je i způsob, jakým se s dítětem jedná. Musíme pro dítě stanovit reálné cíle a velice ho povzbuzovat ve vývoji řeči, vyprávět mu. Důležité je opakování, aby dítě začalo napodobovat. Během dvanácti měsíců se promění z droboučkého bezmocného novorozence v silné a přátelské batole, které si velmi dobře uvědomuje svou osobnost. Tělesný i duševní vývoj dítěte je individuální, nejvíce se dítě učí hrou. Ukazujeme mu, jak různé věci fungují, dáváme mu možnost pozorování druhých. Podporujeme jeho sociální dovednosti. Poznávání jiných lidí je pro jeho vývoj důležité. V prvních šesti měsících se dítě vyvíjí ve skutečnou osobnost, která nás dokáže odměnit okouzlivým úsměvem a broukáním. Naučí se držet hlavičku, objeví si ruce a nohy, vše zkoumá ústy, převrací se nejprve z břicha na záda, potom opačně. V druhých šesti měsících se naučí sedět bez opory, lézt po čtyřech a možná i stát nebo chodit. Zdokonaluje se jemná

motorika. Rozvíjí se myšlení, emoce a sociální vztahy. Dítě si začíná uvědomovat pojem odměna a trest. Tím, že si budeme uvědomovat stadia vývoje, můžeme podporovat rozvoj určitých dovedností v určitém období. Domnívám se, že vývoj dítěte je optimální tam, kde o ně pečuje matka nebo několik osob jemu důvěrně známých. Nebezpečí je v častém střídání sociálního prostředí, v odlučování od rodiny, v péči mnoha neznámých osob.

3. Batole

Odměnou a trestem jsme se ve výchově našeho dítěte rozloučili s jeho kojeneckým věkem, a vstoupili do **věku batolivého**. Ten se oficiálně počítá od prvních narozenin do tří let. Batolivé období se dělí na období mladšího batolete (1 až 2 roky) a na období staršího batolete (2 až 3 roky). Průměrná hmotnost tříletého dítěte je 15 kg. Přírůstek tělesné výšky je ve druhém roce života 11cm, ve třetím roce již pouze 9 cm. Průměrná výška tříletého chlapce je 96 cm a dívky 95 cm.⁶

3.1 Pěstování návyků

V tomto období je důležité **pěstování návyků**, v noci dítě **spí** 10 – 11 hodin a ve dne dvakrát a to dopoledne a odpoledne. Bdí celkem třikrát, a to ráno, kolem poledne a později odpoledne. Učíme dítě **jíst samostatně lžící**. Začátkem druhého roku je schopné dát si samostatně několik lžic do pusy. Také začíná samostatně **pít z hrnečku**. Mezi další společenské nároky, s nimiž se bude muset dítě vyrovnávat je **posazování na nočník** a nesmím zapomenout také na důležitý hygienický návyk a to **používání kapesníku**. Přibližně od 12 do 15 měsíců je u většiny dětí vhodná doba, aby se učily na nočník. Teprve kolem 15 měsíců je nervový systém dítěte zpravidla k takovému nácviku náležitě zralý. Samo si plnost močového měchýře uvědomuje a může tedy svému okolí dát vědomě a rozhodně znamení o vykonání potřeby. Obvykle toho dosáhneme až v 2. roce, avšak koncem 1. roku děláme opatření, aby se tento uvědomovací proces v 2. roce rozvinul. Dítě si uvědomuje nejdříve konec vyprazdňovacího procesu, pak jeho vlastní akt a nakonec se naučí poznávat, že se vyprázdnění připravuje.

Když dítě znečištění hlásí, musí být zpočátku pochváleno za to, že to oznámilo. Pochvala je však na místě jen zpočátku. První včasné hlášení musí být pochváleno velmi okázale. Věnuje-li matka této funkci náležitou pozornost, často se podaří, že se dítě již v 1. polovině druhého roku samo hlásí a ušetří tím matce nejen mnoho práce, ale i mnoho nervové energie. Zanedbáme-li dítě po této stránce, chodí někdy s plenami po celý druhý i třetí rok.

Zatímco nácvik dětí na nočník se v našich rodinách daleko spíše předbíhá než promeškává, s kapesníkem je tomu naopak a přitom i pro tento důležitý hygienický

⁶ Kohoutek, R., Vývojová psychologie, IMS Brno 2003, str. 24

návyk je organismus dítěte dosti zralý kolem 15 měsíců. Nudle u nosu se mnohým dětem utírá třeba až do pěti let. Jestliže učíme děti smrkat, řídíme se týmiž zásadami jako u nočníku. Nemá to být dítěti nepříjemné. Má mu to přinášet pocit společenské důležitosti a samostatnosti. Musí mu být jasné, co od něho chceme a musíme to s ním trpělivě opakovat. Za dobrý výkon musí dostat náležitou pochvalu.⁷

Hračky a zaměstnávací materiál

V tomto období jsou důležitou součástí **hračky a zaměstnávací materiál** pro řádný vývoj batolete:

- hračky na provázku (zvířátka, autíčka, vláček apod.)
- panenka, medvídek a pomůcky pro napodobivou hru (lžička, mistička, polštářek)
- dřevěné kostky (hrana 3 -10 cm), deska nebo krabice s otvory, jimiž lze protahovat nebo jen zabodnout válcovité, hranolovité aj. tyčinky
- stojánek se svislými tyčinkami, na něž lze navlékat kroužky, provrtané destičky
- destička s klíčovými otvory a klíči, pokladnička a mince
- deska nebo přístroj s otáčivou klikou (např. mlýnek)
- trubice a tyčinka, které lze do sebe zasunout
- sada nestejně velkých válcovitých mističek, které lze do sebe zasunout
- stejná sada dutých krychlí, různé vkládačky (tvary, obrázky, zvířátka)
- různé krabice, nádoby, láhve s nasazovacími, zasouvacími a šroubovacími víky
- provrtaná tělíska k navlékání, obrázky a obrázkové knihy, maňasci, plastelína
- modely zvířátek, pexesa, puzzle, dětské nářadí, domina, pastelky

3.2 Tělesný a psychický vývoj ve starším batolivém období

Za dobrých výchovných podmínek a při všestranné péči o dítě dochází v průběhu třetího roku života k podstatným změnám v jeho vývoji.

Tělesný vývoj - růst kosterní a svalové soustavy se ve srovnání s druhým rokem života nadále pozvolna zmírňuje. Postava zeštíhlí, dolní končetiny ještě mohou mít tvar „X“. Dechová frekvence je 25 vdechů za minutu, frekvence pulsu je 110 tepů za minutu. Při pohybu, vzrušení a teplotách tyto hodnoty stoupají. Výkonnost nervové soustavy se zvyšuje a v souvislosti s tím se prodlužuje celková délka fáze bdění na 6 - 6,5 hodin.

⁷ Matějček, Z., Co, kdy a jak ve výchově dětí, Praha: Portál, 1996, s. 35 - 36

Psychický vývoj - vyšší pohyblivost nervových procesů ovlivňuje některé změny v chování dítěte. Starší batole se dovede určité činnosti (hře) věnovat s větším soustředěním, dovede se lépe ovládat, lépe se přizpůsobí změnám a novým životním podmínkám. Ve 3. roce se senzitivní možnosti rozvoje nových kvalitativních znaků týkají těchto oblastí:

- zdokonalování pohybových dovedností a ovládání těla,
- prohlubování poznávání a rozšiřování zkušeností,
- rozvoje řeči a myšlení, uplatňování řeči jako hlavního komunikačního prostředku,
- rozšiřování samostatnosti, rozvíjení vztahu k sobě - sebeuvědomování, sebeprosazování,
- rozvíjení sociálních vztahů.

Tyto oblasti jsou úzce propojeny, rozvíjejí se a zdokonalují vzájemnou součinností: soustavně se zlepšující ovládání řeči a přechod k vyšším formám myšlení ovlivňují úroveň činnosti a sociálních vztahů, dosažená úroveň jednání a pokroky v socializaci dítěte podporují řeč a procesy myšlení. Zdokonalování motorických schopností a schopnosti domluvit se umožňují pokrok v sociální oblasti. Dítě získává a stále ve větší míře uplatňuje svou samostatnost. Utvářejí se základní rysy osobnosti dítěte. U většiny starších batolat vytváří podmínky pro rozvoj a výchovu výhradně rodina, avšak počet dětí, které v tomto věku rodiče svěřují do péče předškolních zařízení, také není zanedbatelný.

Podmínky uspokojování potřeb staršího batolete

Zdravý a plnohodnotný tělesný a duševní vývoj dítěte ve třetím roce života vyžaduje:

- dostatečný spánek a přiměřenou výživu, dostatek pohybu na čerstvém vzduchu,
- pravidelný režim dne, přiměřené pořadí různých činností, zejména vhodné střídání aktivních a oddechových zaměstnání,
- naplnění potřeby sociálního kontaktu s dospělým a respektování potřeby seberealizace dítěte, tzn. vytváření příležitostí k uplatnění jeho poznatků, schopností, zručností, zájmů apod.

Spánek - celková doba spánku ve třetím roce života je průměrně 12 - 13 hodin denně, z toho připadá na jeden denní (odpolední) spánek průměrně 2 - 2,5 hodiny. Úseky bdění se prodlužují, každý asi na 6 - 6,5 hodiny. Denní spánek je nutnou součástí

režimu dne. Vydatnost spánku ovlivňuje kromě jeho délky také rychlost usínání, hloubka a plynulost spánku. Nadměrná aktivita v závěru bdění stěžuje klidné usínání a naopak, bezprostředně po probuzení nelze počítat s plnou výkonností dítěte.

Stravování - hlavní jídla přijímá dítě ve 3,5 - 4hodinových intervalech. Kromě toho dostává přesnídávku, svačinu a nápoje průběžně podle potřeby. Kromě vyživovací funkce se každé stolování stává pro dítě určitou společenskou situací. Hlavním nářadím při jídle je lžička. Většina starších batolat již dovede jíst natolik samostatně, že nepotřebuje bryndáček ani dokrmování. Prohlubují se kulturní návyky při stolování.

Osobní hygiena - potřeba vyprazdňování se dostává pod volní kontrolu, u většiny dětí skončila fáze fyziologického pomočování se. Upevňuje se návyk regulovat pochod vyprazdňování. Výjimečně (při nadměrné konzumaci tekutin, při nachlazení, mimořádném zaujetí určitou činností nebo v psychicky zátěžových situacích, např. strach) může tento návyk selhat. Dítě většinou bývá suché po celou noc. Potřebu samostatnosti uplatňuje též při dalších toaletních úkonech: mytí, utírání, vyplachování ústní dutiny, oblékání, svlékání. Každodenním procvičováním se úkony sebeobsluhy zdokonalují, automatizují.

Podmínky prostředí - uspokojování potřeb staršího batolete v pohybové a hravé aktivitě závisí na prostorových podmínkách. Z hlediska vývoje a výchovy starších batolat má velký význam také účelné členění prostoru a jeho materiální vybavení. Dodržování zásad regulace teploty a větrání v jednotlivých prostorách přispívá k ochraně zdraví dětí a rozhodujícím způsobem ovlivňuje úroveň výkonnosti při tělesné a duševní činnosti dítěte.

Sociální a výchovné podmínky - vlivem osamostatňování dítěte ve starším batolivém období se kvalitativně mění poslání dospělého. Do popředí vystupuje sociální složka výchovné funkce. Sociální vzor dospělého je nezastupitelný při rozvíjení různých stránek psychomotorického a sociálního vývoje dítěte. Čas, který věnuje dospělý dítěti, a pochopitelně i způsob jeho využití má důležitý význam. Tento požadavek je potřeba respektovat a uvědomit si jeho důležitost zejména pro citový a sociální vývoj dítěte.

Vývoj citů

City významně ovlivňují chování a jednání staršího batolete. Rozvíjejí se v úzké souvislosti s jeho činností. Dítě vyjadřuje postoj a vztah k materiálnímu a sociálnímu prostředí svými city. S procesem socializace dítěte úzce souvisí rozšiřování a obohacování citových vztahů, které se váží na dospělé a děti z jeho blízkého

(rodinného i mimorodinného) okolí. Emoce, podobně jako všechny psychické projevy, jsou ovlivňovány vnějšími a vnitřními podmínkami. Neodmyslitelnou součástí komplexní (celkové) péče o dítě je cílevědomá citová výchova, úsilí zabezpečovat mnohostranné citové zážitky (společenské, estetické), podporovat a udržovat vyrovnaný a kladný citový stav (náladu) dítěte. Každé onemocnění dítěte, popř. i nadměrné přetížení a únava, se odrážejí v citové oblasti, především větší náklonností k záporným reakcím (zvýšená plačtivost, smutek, apatie). Potřeby, přání a zájmy staršího batolete převládajícím způsobem určují jeho citový život.

Dítě ve třetím roce života nedovede ještě dostatečně ovládat své city pomocí vůle, reaguje náhle, prudce (impulsivně). Důvody ke kladným i záporným reakcím (smích, pláč) jsou pro dospělého často zdánlivě bezvýznamné. Emocionální zážitky mají ještě krátké trvání a silný průběh. Tyto afektivní reakce doprovázejí rozmanité vegetativní, pohybové a výrazové změny (zvýšení tepové a dechové frekvence, různé tělesné pohyby - skákání, dupání, mávání rukama, typické mimické výrazy pro radost, nadšení, hněv, smutek a změny ve způsobu řeči - zabarvení hlasu, plynulost slovního projevu aj.). Dítě vyjadřuje svou emocionální reakci v „čisté“, nemaskované podobě: z radosti skáče a výská, při urážce se odvrací, odmítá zrakový, dotekový a řečový kontakt, ze strachu se rozpláče a uteče - hledá ochranu u blízké osoby.

Ačkoliv starší batole lehce a často bezprostředně po sobě střídá protikladné city (pláč - smích), jeho citový život se pozvolna ustaluje a prodlužuje se setrvávání v určitém citovém stavu, za příznivých okolností ve vyrovnané, radostné náladě. Během 3. roku života dítě reaguje přiměřenou citovou odezvou:

- na slovní podněty (např. při pokárání se rozpláče, radostně reaguje na pochvalu),
- na společenské situace v jeho okolí (reaguje na konflikty mezi rodiči, na vztahy sourozenců, lehce se „nakazí“ veselostí).

Koncem období staršího batolete se objevují náznaky vyšších citů:

- intelektuálních, např. radost z poznání,
- estetických, např. zážitek z krásna v různých podobách (výzdoba, hudba, obrázky, ale i oblečení apod.),
- mravních, formou utváření postojů a hodnotících kritérií (dobré-špatné, správné-nesprávné),

- společenských, dítě vyjadřuje odlišnou kvalitu vztahů, zejména lásku, soucit, žárlivost, závist, odmítání. Vztahy k blízkým, ale i k určitým neživým objektům, mají ustálený a vyhraněný charakter.

Sebeuvědomování a vzdorovitost

Uvědomování si vlastního „já“ se po druhém roce života rozšiřuje. Batole si uvědomuje, že může ve svém okolí něco měnit, že existuje a je něčím jiným, než věcí, že se liší od jiných lidí. Tím, že si dítě uvědomí sebe, začíná se bránit tomu, aby bylo nástrojem cizí vůle. Sebepojímání vyvolává při střetu s vůlí rodičů nebo jiných osob vznik konfliktů, a to zejména tehdy, podněcuje-li se osobní hodnota dítěte nebo se na něm vymáhá poslušnost, podřízenost.

Ve třetím roce života nabývá sebeuplatnění nový vývojový rys, a to v odmítání, negativismu (popírání). Reakce násilného vymáhání nebo odmítání jsou natolik typické, že mluvíme o „fázi vzdoru“ (fáze negativismu), která se objevuje mezi druhým a třetím rokem a trvá průměrně 14 měsíců. Období vzdoru je normálním, zákonitým znakem vývoje, u každého dítěte se projevuje jinak (u jednoho je nepatrně pozorovatelné, u jiného nápadné). Vzdorovitost jako přirozenou součást vývoje lze tlumit správnou výchovou, nesprávná naopak může vést až k nezvládnutelnosti. Vzdorující dítě je nápadné tím, že popírá všechno, i zdánlivě nesmyslné. Typickou odpovědí na všechno je „ne“, „nechci“, „nebudu“. U některých dětí přechází vzdor do afektivního záchvatu. Prožívání vzteku a vzdoru může být pro dítě užitečné, pokud ho přivede k aktivitě, k úsilí překonávat překážky. Právě v tom spočívá podstata „kladné“ stránky vzdoru - dítě se učí z této jednostranné stopy „ne“ dopracovat pomocí vůle ke správnému a přiměřenému rozhodování, které se rozšiřuje na „ano“ nebo „ne“.

Některé děti dokonce mají afektivní respirační křeče. Křičí až zmodrají, ztrácejí dech. Tento afekt není vhodné přemáhat hrubou silou ani poléváním studenou vodou, jak je někde zvykem. Dítě sice musí mít jistý strach či spíše respekt s dospělých, ale výchova silným strachem je riskantní, protože může vyvolat u dítěte neurózu. Rodiče dělají při afektivních respiračních křečích dítěte také tu chybu, že dávají dětem najevo svůj strach o ně. Návaly zlosti je nejlépe nechat bez povšimnutí. Nedoporučuje se vyhovět přání, které dítě vymáhá afekty. Tím by si na tento způsob mohlo snadno navyknout. Musíme však počítat s tím, že u dětí s disharmonickým vývojem osobnosti

a u dětí výrazně psychopatických musíme počítat s afektivní labilitou jako s trvalým jevem.⁸

Úroveň mezilidských vztahů

Převaha dorozumívání pomocí řeči a její vliv na chování pozměňuje charakter mezilidských vztahů staršího batolete. Ve vztazích k důvěrně blízkým osobám převládá emocionální složka, úspěšná je slovní komunikace. Mluvení, kladení otázek nebo podávání zpráv je běžné. Afektivní výrazové prostředky (gesta, mimiku) používá dítě při dorozumívání již v menší míře. Při styku s méně známými dospělými a dětmi je starší batole důvěřivé a ochotné navázat kontakt za předpokladu, že jeho vazby v primární sociální skupině (rodina) jsou pevné a vlastní postavení je jisté.

Ve vztahu k jiným dětem se již uplatňuje rozlišovací hledisko, výraznější jsou projevy sympatie vůči určitým dětem a krátkodobé přátelské sdružování při hře. Starší batole si již nehraje pouze vedle jiného dítěte, ale často také s ním (souběžná - paralelní hra). Hra dvou dětí se stává společnou. Tento užší kontakt není náhodný. Je dán sociálním citem a týká se společného obsahu činnosti. Koncem staršího batolivého období si dítě začíná hrát se dvěma dětmi stejného věku - vzniká trojkontakt. Ten představuje začátek společenské - „kolektivní“ hry, která je založena na organizované, i když velmi jednoduché spolupráci - kooperativní hra (např. jedno dítě nakládá část stavebnice, druhé je vozí, třetí vykládá). Dítě v podmínkách své mikroskupiny (rodina, skupina v jeslích) potvrzuje své postavení zejména vyvinutým smyslem pro dodržování zavedené pravidelnosti a pořádku. Dožaduje se, aby byl zachován pořádek v umístování věcí, aby se dodržoval zavedený režim dne. Zná postavení a úkoly osob, se kterými přichází do styku, současně si nárokuje právo na vlastní postavení např. tím, že se dožaduje svého místa u stolu, svého ručníku, rozezná své osobní vlastnictví.

Do popředí vystupuje zájem dítěte o to, jak ho hodnotí dospělí, jak oceňují jeho jednání a chování. Citlivě reaguje na upřednostňování jiných dětí a brání se „nespravedlivému zacházení“. Rozumí příkazům a zákazům, obzvláště - jsou-li přiměřené situaci, a pokouší se chovat podle nich. Poruší-li dítě zákaz, má být potrestáno ihned, a to přiměřeným způsobem (sociální trest). Trest ztrácí na výchovné účinnosti, odkládá-li se („počkej, až přijdeme domu!...“) nebo přenechává-li se jiné

⁸ Kohoutek, R.: Vývojová psychologie, Brno, IMS, 2003, s. 29

autoritě („řeknu tátovi, ten ti dá!“). Na rozhodnutí, která oddalují činnost, o kterou má dítě zájem (typu „když ..., tak...“) reaguje starší batole většinou vzdorovitě.

Pozorování a ovládání řeči sehrává důležitou roli nejen při navazování nových mezilidských vztahů, ale i při přizpůsobování se novému prostředí. Tím, že rodič může starší batole připravit na nastávající změnu (vykládá mu o dětech, se kterými si bude hrát, o hračkách, které tam budou apod.), probíhá jeho sociální adaptace v průběhu třetího roku života podstatně lépe.

Vývoj hrubé a jemné motoriky

Prohlubování samostatnosti dítěte se ve starším batolivém věku projevuje i v jeho pohybovém chování. Dítě využívá dosud získaných motorických dovedností a nabytých zkušeností, rozvíjí je a zdokonaluje. Dovede si již představit jednoduché pohybové výkony a začíná je záměrně uskutečňovat. Narůstá schopnost pozorovat a napodobovat pohyby dospělých a zvyšuje se účinek slova, kterým lze pohyby motivovat (jak chodí medvěd, jak skáče zajíc apod.) a usměrňovat (slovní instrukce). Ve 3. roce života se dítě v kolektivních podmínkách výchovy zapojuje do společné pohybové činnosti, učí se přijímat výzvy a usměrňování určité skupině (např. všichni si odpočineme). Starší batole se často a s oblibou zapojuje do kolektivních pohybových her.

Základní pohybové dovednosti se již zdokonalily natolik, že při chůzi, vystupování nebo seskakování jsou jednotlivé dílčí pohyby plynule spojeny, následují bez přerušení. Dále se rozvíjí celková tělesná síla dítěte. Častým opakováním pohybů se zlepšuje pružnost, rychlost a pohotovost reakce. Procvičování přispívá současně k tomu, že dítě objevuje a zkouší nové pohybové varianty (např. zkouší chodit po špičkách, patách apod.). Při pohybu z místa převládá v tomto období chůze a běh. Pohyby jsou ve srovnání s druhým rokem života účelnější a úspornější. Dítě je při vykonávání pohybů jistější a odvážnější.

Vývoj hrubé motoriky – postoje, polohování, chůze, lezení, přitahování a posouvání, vystupování, běhání, skákání, házení a chytání (poznatky z praktického pozorování dětí) - v průběhu třetího roku dítě dokáže stát za ztížených podmínek - např. na jedné noze, na úzké a vyvýšené ploše lavičky, s lehkým předmětem na hlavě, na špičkách apod., přičemž udrží rovnováhu těla. Starší batole si na kratším úseku (10 m) dokáže rovnoměrně udržet délku kroku a s ní související tempo chůze. Dovede si určit směr chůze a uvědoměle měnit její rychlost. Při chůzi po rovné ploše je

postavení dolních končetin užší, ovládnutí těla je stabilní i při změně směru. V začátcích balancování (chůze v ohraničeném prostoru po lavičce, po stuze položené na zemi apod.) nejsou pohyby ještě plynulé, paže jsou zvednuty, připraveny vyrovnávat rovnováhu. Koncem 3. roku prochází dítě po mírně zvýšené ploše švédské lavičky (20 cm široké) normálním tempem a střídavým krokem. Starší batole chodí po nerovném, kopcovitém terénu, kráčí i dozadu. Dobré ovládnutí chůze potvrzuje dítě např. bezpečným přenášením předmětů. Chodí na delší procházky, jeho vytrvalost se stupňuje (500 - 1000 m). Často uplatňovaným způsobem pohybu je vylézání. Předpokladem k vylézání je pevný úchop a přidržení rukama, podpěra a postrkování nohama. Uplatňování vylézání potvrzuje, že tělesná síla a koordinační schopnost jsou dostatečně rozvinuty. Ve 3. roce dítě slézá překážky ve výšce pasu. Slézání je složitější, zejména směřuje-li hlavou vpřed. Dítě ovládá pohyb rukama, paže při prvních pokusech povolují a neudrží váhu těla. Dítě lépe zvládá slézání nohama napřed, jde mu to sice pomaleji než vylézání, ale výsledek je většinou úspěšný. Koncem třetího roku dokáže dítě vylézt na žebřík (až do výšky dvou metrů) a bez větší námahy přeleze na druhou stranu a sleze. Přítomnost dospělého je nevyhnutelná.

Dítě při přitahování a posouvání pohybuje z místa vlastní tělo. Podmínkou je hladký povrch švédské lavice, který umožňuje skluzový posun po bříše a pevný úchop podél obvodu plochy. Dítě se souběžným úchopem oběma rukama přitahuje, hrudník je mírně zvednutý, pohledem sleduje „dráhu“. Po každém posunu vpřed následuje krátká přestávka. Posouvání po bříše s přitahováním pomocí rukou je úspěšnější na sešikmené ploše (zvýšená strana nemá přesahovat úhel 20°). Sesouvání končí ještě často sesmyknutím z lavičky, což způsobuje nerovnoměrný tah paží. V sedu se dovedou starší batolata posouvat dopředu, dozadu a také po šikmé ploše.

Vystupování po schodech se uskutečňuje střídavým krokem, je plynulé a dítě se přidržuje jednou rukou, čímž se pojišťuje. Při sestupování se ještě někdy vyskytne přerušování a sestupování není plynulé. Volné vystupování a sestupování střídavým krokem je opatrné a plynulé, paže jsou neustále v pohotovosti. Směrem dolů se volné a plynulé sestupování daří až koncem 3. roku.

Pravý běh s „fází letu“ začíná dítě uplatňovat začátkem třetího roku. Souvisí to s tím, že starší batole již lépe ovládá své tělo a k odrazu nohy od země dovede použít větší síly. Při běhu je trup téměř vzpřímený, kolena jsou lehce pokrčena, pohyby paží jsou volné, nepravidelné, zatím nepodporují běh. Běh se zdokonaluje častým

procvičováním, ustaluje se rytmus a plynulost pohybů. Při volném běhu dětí ve skupině chybí ještě schopnost vzájemného vyhýbání se.

Skákání se neustále zdokonaluje, nejčastěji uplatňovanými skoky jsou: skoky snožmo na místě, seskoky snožmo, skoky v dřepu, skoky z nohy na nohu, do dálky.

Při seskoku snožmo zaujme dítě přípravnou polohu - mírný podřep s „rozhoupáním“. Z této polohy se odrazí prudším narovnáním dolních končetin a seskočí (vždy na měkkou podložku!), horními končetinami si zatím nepomáhá. Při doskoku se již uplatňuje vyšší pružnost a ovládání těla. Procvičováním se seskok zrychluje a doskok do podřepu je jistější. Koncem třetího roku dítě dovede vědomě seskočit z 20 - 30 cm výšky. Při seskakování snožmo zvládne starší batole menší překážky (10 cm výška, 20 cm šířka).

Házení rukou (přednostně používanou) sleduje směr a sahá do vzdálenosti dvou až tří metrů. Při hodů do dálky nepozorujeme již přestávku mezi přípravnou polohou (kmity v podřepu) a hodem (švih paží). Hod na cíl je úspěšný přibližně z 50 cm vzdálenosti za předpokladu, že cíl je umístěn ve výši dítěte a je dostatečně veliký (průměr 1 m). Při hodů oběma rukama (horním i dolním obloukem) může dítě koncem třetího roku zasáhnout cíl i do vzdálenosti jednoho metru. Všechny způsoby házení mohou vycházet ze stoje, z chůze nebo z běhu.

Dítě si zdokonaluje schopnost volně chytat hozený míč. Chytání se zúčastňuje celé tělo. Úmysl házet dítěti oznámíme předem, házíme přesně a mírně. Starší batole se snaží chytat míč, který si samo vyhazuje. Děti si také kutálejí míč mezi sebou, házejí ho a chytají (vzdálenost odstupů do 50 cm).

Vývoj jemné motoriky - úchop staršího batole se stává psychicky řízenou činností. Chytání předmětů je cílevědomé, uskutečňuje se bez těžkostí. Koordinační schopnost se zdokonalila natolik, že dítě dovede rozlišit, zda potřebuje k uchopení určitého předmětu jednu nebo dvě ruce. Sevření a uvolnění úchopu je plynulé. Potvrzuje to stále dokonalejší způsob házení. Dítě začíná upřednostňovat jednu ruku. V hrách a ostatních činnostech dítěte se projevuje vyšší stupeň zručnosti. Starší batole používá různý stavebnicový materiál a aktivně se zúčastňuje rozličných sebeobslužných úkonů: rozepíná si a zapíná přístupné knoflíky, obléká si a svléká jednodušší části oblečení, obouvá se, pokouší se o šněrování, částečně se obslouží v koupelně (pomoc je nutná), samostatně jí lžící, při jídle se neumaže.

Poznávací procesy batolete

Okruh životního prostředí se ve starším batolivém období rozšiřuje, obohacuje se jeho poznávání světa, narůstá seznamování s předměty a nástroji, které jsou výsledkem lidské práce. Vývoj poznávacích procesů v průběhu třetího roku života nadále významně ovlivňují sociální činitelé. Proces poznávání je nadále úzce spjat s praktickou činností. Poznávání fyzikálních vlastností předmětů a jevů se takto kromě zraku významně zúčastňuje zejména hmat (např. při poznávání různých druhů přírodního materiálu - písek, voda, sníh, kámen, tráva, dřevo apod.). Při poznávání běžných druhů ovoce a zeleniny má důležitou roli chuťové vnímání, při poznávání běžných druhů květů se uplatňuje čichové vnímání apod. Úloha zrakového vnímání, tzv. zraková dominance, je v poznávacím procesu převládající, tvoří základ pozorovací a napodobovací schopnosti dítěte. Rozvoj a využívání těchto schopností se výrazně odráží v hrách starších batolat (především v napodobovacích a později také v úkolových hrách). Zdokonaluje se vnímání tvarů a barev předmětů, dítě rozeznává téměř všechny základní geometrické tvary (koule, kostka, válec, jehlan) a dovede rozlišit základní barvy. Při sluchovém vnímání dosahuje starší batole schopnost jemnějšího rozlišování zvukových podnětů, jeho výslovnost se zlepšuje, získává schopnost přesnější sluchové orientace v prostředí. U staršího batolete se zvyrazňuje schopnost rozeznávat zobrazené předměty a správně je pojmenovat. Obrázek, zobrazení určité skutečnosti, je důležitým nástrojem získávání a rozšiřování vědomostí, vyvolává citové zážitky dítěte a podporuje u něho rozvíjení obrazotvornosti. Na poznávání zobrazených předmětů v tomto věkovém období nemá podstatný vliv barva.

Mladší batole poznává jednotlivé zobrazené objekty, během třetího roku si všímá nápadnějších jednotlivostí a ve třech letech postřehne i to, co na obrázku v porovnání se známou skutečností chybí (např. vidí-li náčrt domu, požaduje doplnění jeho částí - oken, komínu apod.). V základním prostředí (byt, jesle) se starší batole orientuje naprosto bezpečně. Určuje si své orientační body. Orientace v přírodním prostředí je pro starší batole ještě náročná.

Orientace v prostoru prohlubuje smysl pro směr; orientace „nahore-dole“ je přiměřená. Časová orientace se omezuje na krátké úseky (ted', hned). Starší batole již sice užívá slov označujících čas, jejich význam si však přesně neuvědomuje (zítra, včera). Učí se chápat některá často se opakující označení času (ráno, večer). Výrazy vyjadřující minulost a budoucnost jsou nejasné. Události umísťuje do časového dění

pouze orientačně (např. bylo to v létě, padal sníh apod.). Paměť starších batolat není pouze krátkodobá – velkou roli hraje intenzita zážitku.

Představitost se rozvíjí a nejčastěji se uplatňuje při hře. V napodobovací hře dítě odráží pomocí představ několik obsahově souvisejících činností, které převzalo od dospělých pozorováním jejich činnosti. Vyšší stupeň využívání představ vyjadřují úkolové hry. Dítě se ztotožňuje s určitým úkolem a odráží v něm úroveň svého poznání (např. hraje si na doktora, na listonoše apod.). Starší batole uplatňuje svou obrazotvornost (fantazii). Prostřednictvím fantazie se dítě stává „všemocným“ proměňuje cokoliv (nebo také nic) v to, co právě potřebuje (lavici změnit na autobus, přesvědčuje nás, že v prázdné ruce má brouka apod.). Dítě pomocí fantazie oživuje různé předměty a přisuzuje jim lidské vlastnosti a způsoby chování (kytička pláče, protože má žízeň, míč hodně skákal a musí si odpočinout apod.).

Dítě značně využívá svých představ při výtvarných činnostech, zejména při kreslení, malování, modelování, ale také při konstrukčních hrách. Starší batole má jasnější a uvědomělejší představu o tom, co chce. Předem oznamuje - co postaví, co namaluje, jak si bude hrát; snaží se svého cíle dosáhnout.

Pozornost staršího batolete se zdokonaluje po stránce kvantitativní i kvalitativní. Prodlužuje se délka soustředění, při zajímavé hře je pozornost delší, při jednodušších činnostech je kratší. Nadále trvá možnost odpoutání nebo zeslabení pozornosti rušivými podněty. Prvních náznaků volně zaměřené pozornosti lze dosáhnout vhodnou motivací a usměrněním ze strany dospělého. Rozvoj pozornosti ve třetím roce závisí na tom, jaké podmínky vytváří a zabezpečuje vychovatel, jak přihlíží k individuálním zvláštnostem dítěte a jakými prostředky posiluje jeho soustředění na hru nebo jakoukoli jinou činnost, kterou vykonává.

Vývoj řeči a myšlení

Osvojování řeči v průběhu 3. roku života pokračuje v úzké návaznosti na celkový tělesný a duševní vývoj dítěte. Rozvoj a uplatňování řeči významně ovlivňují výchovné podmínky, zejména podnětnost společenského prostředí. Úkolem dospělých je podporovat plynulý přechod dítěte od prvních vývojových stádií řeči (stadium slova - 18. až 21. měsíc, stadium věty od 22. měsíce) k jejímu využívání jako hlavního dorozumívacího prostředku. Tím, že starší batole ovládá základy řeči, rozumí řeči dospělých a dokáže přiměřeným způsobem vyjádřit pomocí řeči i vlastní obsah

vědomí, uplatňuje stále častěji vyšší úroveň myšlenkového zpracování vlastní zkušenosti.

Třídící činnost je dovednost rozkládat, skládat, spojovat, nacházet vzájemné souvislosti a rozdíly ve složitosti předmětů a dějů vnějšího světa. Třídění je myšlenkovou operací zobecnování. U starších batolat mají při významovém zpracování tříd hlavní roli zejména slovesa a přídavná jména. Tak např. ve formulaci „S kostkami, míčem či panenkou si můžeš hrát“ jsou různorodé předměty, které si nejsou v jednotlivostech podobny, spojeny společným funkčním jménem - používají se při hře. Tím se připravuje a podporuje vnitřní spojení slovního označení jednotlivých předmětů pod zobecněný pojem „hračky“.

Tříleté dítě třídí věci převážně živelně a společné znaky, které jsou základem logického třídění, vystihuje ještě obtížněji. K logickým myšlenkovým operacím se dítě postupně dopracuje v dalších vývojových stadiích. Ve starším batolivém období převládá egocentrické myšlení zaměřené na „já“, dítě ještě stále přemýšlí přednostně „pro sebe“, přizpůsobuje si skutečnost, utváří si libovolné vztahy, neodráží podstatné vlastnosti a znaky společnosti. Skutečnost přizpůsobuje svým potřebám a zájmům (např. sníh napadl proto, aby se mohlo sáňkovat).

Rozvoj řeči staršího batolete charakterizují zejména tyto znaky:

Slovník se rychle rozšiřuje, téměř denně se obohatí o jedno až dvě nová slova, takže do třetího roku se slovní zásoba rozšíří přibližně na 1000 výrazů. Při zdokonalování řečové funkce, obohacování slovníku, upevňování osvojených slov, při procvičování a opakování již osvojených slov má důležitou roli řečová aktivita dítěte, tj. vytváření a využívání častých příležitostí k řečovému projevu a kontaktu. Během třetího roku se řečová aktivita dítěte zvyšuje. V době optimální fáze bdění produkuje dítě ve věku 24 - 30 měsíců průměrně 150 - 170 slov za hodinu, ve věku 30 -36 měsíců 280 - 300 slov za hodinu.

V rozsahu slovníku a řečové aktivitě jsou mezi dětmi velké individuální rozdíly. Úroveň vývoje řeči současně významně ovlivňuje sociální podnětnost výchovného prostředí. **Výsledky výzkumů řečové aktivity** zaznamenané průběžně od prvního do třetího roku života u dětí ze dvou rozdílných výchovných prostředí potvrdily:

1. řečová aktivita u skupiny dětí z dětského domova je u všech věkových kategorií podstatně nižší než řečová aktivita dětí z rodinného prostředí,

2. v řečové aktivitě dětí z dětského domova převládají opakovaná slova (slovník těchto dětí je omezenější) - tvoří až dvě třetiny z celkové slovní zásoby oproti jedné třetině opakovaných slov z celkové slovní zásoby dětí z rodin,
3. upevňování slov opakováním tvoří důležitou etapu v procesu osvojování řeči. Ve vývoji řeči je opakování slov charakteristické pro druhý rok života, ve třetím roce získává převahu rozšiřování a obohacování slovníku. U sledované skupiny dětí z dětského domova se fáze opakování posunula až do třetího roku života.

Bohatý a mnohostranný emocionální kontakt mezi dítětem a dospělým je podmínkou plynulého a přiměřeného vývoje řeči.

Řeč staršího batolete obsahuje všechny části řeči, dítě používá slov odrážejících různé kategorie skutečnosti: předměty (podstatná jména), činnosti (slovesa), vlastnosti (přídavná jména), souvislosti a vztahy (předložky a spojky). Přesnější slovní označování vztahů si dítě osvojuje až koncem třetího roku. Po 30. měsíci stoupá užívání osobního zájmena (já) a přivlastňovacích zájmen (můj, tvůj). Koncem třetího roku dítě skloňuje osobní zájmena a ve všech částech řeči užívá jednotné a množné číslo.

Starší batole mluví ve větách s třemi a více slovy. Víceslovní věty mají svéráznou strukturu a charakterizuje je zejména spojování jednoduchých vět do souvětí pomocí spojky „a“. Dítě kromě toho používá další spojovací částice, např. „nebo, aby ještě“ apod.). Při tvorbě vět zvládá pravidla vztahů mezi slovy a seřazuje je většinou správně.

Výslovnost se zdokonaluje, dítě vyslovuje nedokonale ještě sykavky a hlásku „r“. Dopouští se častěji záměny hlásek. Dítě je schopné vést jednoduchý rozhovor s dospělým nebo s dítětem. Tento rozhovor začíná otázkami dospělého, na které dítě odpovídá většinou do 30. měsíce jednoslabičným „ano“ nebo „ne“, popř. jedním slovem („Copak to máš?“ - „Auto“ apod.). Na otázku „Co dělá?“ dítě odpovídá větou (např. „Méd'a spí“ apod.). Doplnující otázky povzbuzují dítě k řečové aktivitě („A co bylo pak?“).

Řečový kontakt může mít dvě základní formy - monolog, kdy mluví jedna osoba (dítě nebo dospělý) a vykládá, vysvětluje. Druhou formou je dialog, kdy jsou do řečového kontaktu zapojeny nejméně dvě osoby. Výměna slov se proplétá mezi účastníky rozhovoru. Dialog vzniká buď jako spontánní řečový kontakt (zejména jako individuální rozhovor mezi matkou a dítětem, dítětem a další dospělou osobou, dítětem a jiným dítětem) nebo jako organizovaný (výchovně zaměřený) rozhovor s dětmi.

Důležitým ukazatelem rozvoje řeči a rozvoje myšlení u dítěte ve věku staršího batolete je schopnost chápat smysl jednoduchého obsahu pohádky, příběhu, veršiku, písničky a po jeho opakovaném vyslechnutí vyjádřit slovy podstatné části obsahu. Při reprodukování jsou nutné pomocné otázky: („A pak?“, „Co se stalo dál?“). Starší batole dokáže zopakovat jednoduchý děj příběhu, pohádky, který vyslechlo před jedním nebo i dvěma dny.

Starší batole často klade otázky. První otázky typu: „Co je to?“ klade dítě již mezi 18. - 24. měsícem, nejvíce pak do konce třetího roku života. Tato otázka napomáhá dítěti aktivně obohacovat poznávání a osvojovat si nová slovní označení. Dalšími otázkami jsou: „Kdo je to?“, „Kde je to?“. Koncem třetího roku pozorujeme nástup nového typu otázek „Jak?“ a zejména „Proč?“. Tyto otázky umožňují rozvoj myšlení, objasňování příčinných souvislostí. Otázka „Proč?“ se před 30. měsícem vyskytuje pouze výjimečně. Starší batole klade otázky převážně dospělým. Pomocí otázky „Proč?“ dítě s narůstající vytrvalostí udržuje řetěz řečového kontaktu.

3.3 Výchovná péče ve starším batolivém období

Starší batole ve srovnání s mladším se stává stále více samostatným, ve výchovném procesu aktivnějším a tvořivějším. V kontaktu s dospělým je iniciativnější a odvážnější, má lepší napodobovací a komunikační schopnosti. Tyto kvalitativní změny jeho osobnosti ovlivňují charakter výchovných zaměstnání a každodenních kontaktů s dítětem.

Úkoly mravní výchovy ve starším batolivém období se v podstatě shodují s úkoly výchovy v mladším batolivém věku, nabývají pouze složitější charakter a používá se částečně jiných prostředků. Při formování vztahů k jiným dětem klademe stále větší důraz na přetváření jedince ve společenskou bytost. Vlivem výchovy a psychického dozrávání dítěte ztrácí egocentrismus pozvolna na intenzitě. Lze proto vytvářet podmínky pro **společné hry** dětí. Děti vedeme k disciplinovanosti, sebekontrolě a spravedlnosti. Konflikty kvůli hračce řešíme někdy tak, že hračku necháme dítěti, které si s ní hrálo, a druhému dítěti nabídneme hračku jinou, takto postupujeme zejména u dětí, které mají ve zvyku brát hračky jiným. Z vlastní zkušenosti vím, že toto je velmi dobrá metoda působení na dítě.

U starších batolat pěstujeme rovněž **city rodinné sounáležitosti**. Formou rozhovorů, pohádek a napodobovacích her připomínáme rodinné vztahy i práci rodičů

a poukazujeme na to, že musíme pomáhat rodičům a poslouchat je, protože tím jim způsobujeme radost. Při formování **vztahů k přírodě** využíváme větší aktivity dětí a často je zapojujeme do činností, při kterých jsou ve styku s přírodou a mohou ji chránit.

Formování **vztahů dětí k hračkám a ke svému prostředí** nabývá rovněž uvědomělejší a aktivnější charakter. Nenásilně a srozumitelně poukazujeme na to, že všechno, co nás obklopuje, je výsledkem lidské práce. Děti vedeme k udržování pořádku a čistoty, k dobrému vztahu k hračkám i jiným předmětům. Vhodné je, opravujeme-li pokazené předměty za spoluúčasti dětí, aby si lépe uvědomily podíl lidské práce na jejich zhotovení a údržbě.

Význam rodinného prostředí pro výchovu a vývoj starších batolat

Harmonické rodinné prostředí je i v tomto věku nenahraditelnou podmínkou zdravého citového, mravního a rozumového vývoje dítěte. Vztah dítěte k členům rodiny a k matce se zakládá na upevněných citových vazbách vytvořených v předchozím období a dítěti poskytuje vědomí jistoty a bezpečí. Batole ve třetím roce není již tak úpěnlivě citově vázáno na matku, lépe snáší dočasné přerušení tohoto kontaktu a reakce na odloučení nebývá už tak silná a dlouhodobá jako v mladším batolivém věku. Dobré rodinné prostředí sehrává v citovém životě dítěte a v utváření správného sebevědomí a postojů k jiným lidem velký význam. Pokud rodina tyto podmínky nesplňuje a je v ní citový chlad, nesoulad nebo nesprávná výchova, odráží se to v chování dítěte. Dítě se může v kolektivu projevovat jako nepřiměřeně nesmělé nebo až příliš agresivní, neklidné, nesoustředěné až neurotické, negativistické (trucovité) nebo nadměru sobecké (egocentrické).

Velmi důležitá je účast dítěte na životě rodiny, např. společné nákupy s rodiči, návštěva kadeřnictví s matkou, rodinné výlety, dovolené a práce v domácnosti, na nichž se má dítě účastnit způsobem přiměřeným jeho věku.

Život v rodině poskytuje dítěti také řečové vzory, avšak dítě si z nich osvojuje a napodobuje nejen kladné, ale i ty nežádoucí.

Aktivní účast dítěte na životě rodiny mu umožňuje rovněž osvojení společenských, kulturních a hygienických návyků, které se v kolektivním životě nadále rozvíjejí. Důležité je usměrnit rodiče, aby při úkonech sebeobsluhy dopřáli dětem dostatek samostatnosti a aby jim všechny tyto návyky důkladně vštěpovali. Výchova batolete musí být jednotná.

Nejčastější výchovné problémy

Výchovné problémy třetího roku se v podstatě neliší od problémů předchozího věkového období. Mění se zpravidla pouze jejich intenzita. Některé problémy ve třetím roce pozvolna zanikají, jiné naopak mají stupňující se tendenci.

Negativismus a vzdor pozvolna ztrácejí na intenzitě. Pokud přetrvávají, je potřeba hledat chybu ve výchově a snažit se odstranit příčiny, které je posilují. Vzдорovitému dítěti především nesmíme věnovat zvýšenou pozornost, nesmíme ho přemlouvat a přesvědčovat, aby odmítanou činnost provedlo, a zejména nesmíme jeho odmítavé chování posilovat otázkami typu „nebudeš si hrát?“, „nechceš cvičit?“ apod. K jednání, které odmítá, mu dáváme kladné návrhy, popřípadě ho předem za úspěšné provedenou činnost pochválíme nebo alespoň projevíme důvěru v jeho schopnosti. Tak např. dítěti, které se odmítá zapojit do hry, řekneme: „I Vládík si s námi bude hrát. On je šikovný a ukáže nám, jak dovede hezky postavit domeček ...“. Pokud dítě i nadále hru odmítá, nekomentujeme jeho chování, oznámíme mu, že ostatní děti jsou „hodné“ a že si budou hezky hrát, aby se dívalo - jak to dovedou. Během hry se několikrát pokusíme dítě nenásilnou formou zapojit do činnosti.

Agresivita se začíná projevovat během druhého roku u některých dětí především při konfliktech o hračku, avšak ve třetím roce se vyvíjí naplno. V kolektivu se občas vyskytnou jedinci, kteří bezdůvodně útočí na jiné děti, berou jim hračky, při jídle sahají po cizím talíři, ničí výtvořiny jiných dětí a neustále vyvolávají konflikty. Tyto děti vyžadují zvýšenou pozornost a preventivní zásahy, aby k útoku vůbec nedošlo. Pokud dítě někomu ublíží, je potřeba zřetelně projevit nesouhlas s jeho chováním, vést je k projevům soucitu vůči poškozenému dítěti a k odčinění špatného skutku pohlazením, nabídnutím hračky apod. Při hrách a výchovných zaměstnáních umisťujeme tyto děti do blízkosti dospělé osoby tak, aby se možnost jejich útoku na jiné děti omezila na minimum. Na jejich nesprávné jednání je potřeba občas reagovat tím, že je izolujeme od kolektivu, např. při hře nebo při jídle.

Pasivita se začíná projevovat rovněž již ve druhém roce, avšak není výrazná, protože celková pohyblivost a aktivita všech dětí je v tomto období menší. Ve skupině starších batolat, které se vyznačují velikou pohyblivostí a nepřetržitou činností, pasivní děti více vynikají. Jsou to děti, které vydrží delší dobu v nečinnosti, jsou neobratné, pomalé, málo povídavé, nezapojují se do her, před útokem jiných ustupují. Při výchově je musíme odlišovat od vzдорovitých dětí. Pasivní děti potřebují individuální péči,

neustálé podněty ke hře, vzbuzování zájmu o okolní svět, aktivizaci řečovým kontaktem a zajímavými návrhy. Každý i sebemenší úspěch těchto dětí odměníme pochvalou.

Zvýšená pohyblivost a neklid přetrvávají z předchozího věkového období. Tyto děti komplikují výchovnou práci a zaměstnání především sedavého typu, zatímco do her spojených s pohybem se zapojují s oblibou a aktivně, avšak bývají nedisciplinované. Nepožadujeme, aby seděly delší dobu, a dopřejeme jim v co největší míře možnost pohybu. Během dne je však několikrát krátce upoutáme hrou sedavého typu a snažíme se prodlužovat jejich pozornost.

3.4 Dílčí závěr

Konec třetího roku znamená pro dítě z psychologického hlediska velký vývojový předěl. Už má všechny charakteristické rysy bytosti lidské. Ale překračuje už také hranice svého primitivního lidství a vstupuje do vývojové etapy, kdy se bude rozvíjet jeho lidství kulturní a civilizované. Důležité je pěstování návyků a výběr hraček a zaměstnávání materiálu. Co všechno už umí? Stojí vzpřímeně, dovede chodit, běhat, skákat – a právě teď dospělo tak daleko, že je schopno ovládat první pohybové stroje (tříkolky). Dovede nejen sbírat drobné předměty ze země, ale dovede ovládat i tužku. Začíná kreslit a svým výtvarům dovede dát jména. V jednom roce dítě říká první slova, ve dvou letech první věty a nyní ve třech letech už mluví řečí rozvinutou prakticky ve všech gramatických formách a má zájem o říkanky, básničky a písničky. Knížky vstoupily do jeho světa a už z něho neodejdou. V jednom roce si hrál samo nebo s někým dospělým, kdo mu pomáhal. Ve dvou letech mají děti zpravidla rády dětskou společnost, ale jenom potud, pokud jim někdo do jejich vlastní hry nezasahuje. říká se tomu „hra paralelní“ čili „vedle sebe“ – každý na svém písečku. Nyní ve třech letech dospívá však již do stádia, kdy bude schopno s druhými dětmi ve hře „spolupracovat“. Mají svá práva a své potřeby, tedy máme-li si s nimi hrát, musíme se s nimi dorozumět, domluvit, dohodnout a hlavně „počkat, až na nás přijde řada“. A před námi jakožto jeho vychovateli stojí veliký úkol pomáhat mu tento poznatek rozvíjet a dopracovat tak, aby z něho byla spolehlivá základna pro vztahy k druhým lidem vůbec. V tomto období rodičům způsobí nejvíce starostí sebeuvědomování a vzdorovitost.

V tomto úkolu už ovšem nezůstáváme sami. Je-li totiž dítě takto vyspělé, stojí, obrazně řečeno, na prahu mateřské školy a my získáváme vydatného pomocníka v první

státní vzdělávací instituci a v odborně vzdělaných paních učitelkách, které jsou připraveny se ho ujmout. Činnost s dětmi v mateřské školce jsem si sama vyzkoušela v praxi. Zabývala jsem se různými metodami výchovy, (mravní a citovou: vyprávění pohádky – příloha č. 4, rozumovou: pozornost, soustředění, metodikou rozvíjení paměti a řeči: říkanky, obrázky, metodikou tělesné výchovy, pracovní výchovy, hudební výchovy, výtvarné výchovy), snažila jsem se všimnout si rozdílů mezi dětmi a plně se podílet na jejich předškolním vzdělávání, s čímž souviselo věnování se přípravě. Praxe mi napomohla poznávat a pozorovat právě i období vývoje staršího batolete, jelikož v současné době mohou děti, které ještě nedosáhly věku tří let, navštěvovat mateřskou školu na pět dní v každém kalendářním měsíci.

4. Vývoj dítěte v předškolním věku

Předškolní období začíná dovršením třetího roku života a končí vstupem dítěte do školy. Nástup do školy není ve všech zemích stejný. U nás je to šestý rok, jinde sedmý rok, popř. pátý rok. Přesněji lze říci, že je to věk, kdy dítě dosáhne školní zralosti po stránce tělesné, rozumové a sociálně emocionální. Každým rokem dítě vyrostne asi o 7 centimetrů a přibude na hmotnosti asi 2 kilogramy. V šesti letech váží děti asi 20 až 23 kilogramů a měří 115 až 117 centimetrů. Na konci tohoto období se zpravidla přirézávají první stálé zuby.

4.1 Mateřská škola a rodina

V předškolním věku navštěvují děti **mateřskou školu**, a proto tento věk někdy nazýváme obdobím mateřské školy. Vstup do mateřské školy je významným mezníkem v životě dítěte, protože přichází do nového prostředí, kde se setkává s novými autoritami, vrstevníky a dostává se pod vliv plánovité výchovy ve specifických podmínkách kolektivního zařízení. Rodiče jsou povinni nástup dítěte do mateřské školy vždy nahlásit na městský úřad odbor sociálních dávek – potvrzení o návštěvě dítěte a délce doby trvání této návštěvy v jeslích, mateřské škole nebo jiném obdobném zařízení pro děti předškolního věku – příloha č. 5.

V současné době máme heterogenní či homogenní skupiny dětí v mateřské škole. Z pohledu dětí je to prokazatelně přínosem, a to nejen proto, že si děti lépe a rychleji zvykají na nové prostředí, lépe se rozvíjí jejich sebeobsluha, návyky, řeč, socializace a mezilidské vztahy. Dětem je hlavně věnováno mnohem více individuální péče, velký prostor vzniká pro poznání každého dítěte, je větší možnost zaměřovat se speciálně na jedno dítě, rozvíjet jeho talent, nadání, řídit práci s ním tak, aby každé dítě při odchodu do základní školy splňovalo společností nastavené požadavky. Z pohledu učitelky mateřské školy – práce s dětmi v heterogenní skupině je mnohem náročnější než ve skupině stejně starých dětí. Vyžaduje velké organizační schopnosti, je náročná na kreativitu učitelky a její empatii. Větší zamyšlení vyžaduje plánování a příprava práce a pomůcek. Z pohledu vedení školy – práce s dětmi v heterogenních skupinách vyžaduje dobrou organizaci provozu celé školy, zajištění přechodů dětí, směn učitelek, vytváření speciálních programů, hodnocení, vyřazování toho, co se neosvědčilo, neustálé vzdělávání učitelek a hledání stále nových způsobů práce s dětmi. Odborníci se shodují v tom, že heterogenní skupiny dětí jsou mnohem přirozenější a pro

děti lepší. Cílem mateřské školy je spokojené dítě připravené pro další celoživotní vzdělávání. Oproti tomu stojí názor laické veřejnosti, mnohdy rodičů, bohužel někdy i učitelů. Ti mají dojem, že dítě je lépe připraveno ve skupině stejně starých dětí. Osobně si myslím, že heterogenní třídy - tedy soužití malých a velkých dětí - je velkým přínosem. Velké děti se starají o malé kamarády, pomáhají jim při oblékání, při hygieně, při hře a také při uklízení hraček. Na vycházce vezmou menšího za ruku, učí ho chodit ve dvojicích. Malé děti velice brzy napodobují hry velkých, ať už ve třídě nebo venku. Odpovědí na otázku, zda je lepší heterogenní či homogenní skupina dětí v mateřské škole, by však mělo být každé dítě. Každé dítě by mělo být totiž v mateřské škole především spokojené, všestranně rozvíjené a dobře připravené pro celý život, tedy i pro vstup do základní školy.

Hlavním prostředím pro dítě v předškolním věku zůstává **rodina**, která zabezpečuje dítěti citové zázemí, poskytuje mu první informace o světě, členové rodiny jsou prvním vzorem, který dítě napodobuje, což je první forma sociální výuky. Výchova v rodině je individuální, více nebo méně živelná, avšak z hlediska citového vývoje nezastupitelná. Ani jeden z těchto typů výchovy nelze nahradit, pouze jejich vzájemným působením lze dosáhnout úspěchu při usměrňování vývoje dítěte.

Převládající formou činnosti je **hra**, proto se toto období někdy nazývá obdobím hry. Všechny tělesné orgány jsou anatomicky i funkčně vyvinuty, takže dítě vykonává základní, zejména lokomoční (přemísťovací) pohyby poměrně lehce a přesně. Všechny analyzátoři fungují poměrně dobře, a proto se dítě dovede orientovat v nejbližším prostředí a přizpůsobovat se. Poznávací obzor dítěte se rozšiřuje a obohacuje.

Dítě se začíná zajímat o příčinné vztahy mezi předměty a jevy, na které se ptá otázkou „**proč?**“. Tento věk se proto nazývá také věkem otázek. Utváří se sebevědomí, čímž se kladou základy pro vývoj osobnosti dítěte. Sebevědomí se projevuje jako sjednocovací faktor, který dodává psychice dítěte osobitý individuální charakter. Individuální rozdíly ve způsobu a tempu vývoje jsou větší než v předchozím období.

4.2 Tělesný a pohybový vývoj

Během předškolního období se mění **tělesná stavba** dítěte. Přírůstky v hmotnosti jsou menší (2 - 3 kg ročně), dítě poměrně rychle roste (5 - 7 cm ročně). Postupně se zmenšuje nepoměr mezi růstem končetin, trupu a hlavy. Ztrácí se podkožní tuk a tělo se stává štíhlejší. Koncem období organismus prudce roste, probíhá první

období vytahování (mezi pátým a sedmým rokem). Osifikace (okost'ování) sice pokračuje, avšak kosti nejsou ještě dostatečně pevné a tvrdé. **Svaly** jsou slabé, obsahují hodně vody, jsou elastické a tenké. Děti proto nevydrží větší tělesnou zátěž, unavuje je jednotvárná činnost a dlouhotrvající pohyby. Koncem období se dokončuje okost'ování zápěstí, což umožňuje vývoj jemné motoriky.

Tělesný vývoj řídí žlázy s vnitřní sekrecí. Poruchy hormonální činnosti způsobují nejen zdravotní potíže, ale též potíže růstu. V předškolním věku vzrůstá výkonnost vnitřních orgánů. **Zdokonaluje se** stavba nervové soustavy a roste její vliv na nižší centra. Zvyšuje se výkonnost nervových buněk, rychleji se vytvářejí nervová spojení a narůstá vliv druhé signální soustavy na první signální soustavu. Dítě proto už chápe slovní instrukce, příkazy, výzvy apod.

Upevňování kosterně svalové soustavy, usměrňující vliv nervové soustavy, a dokonalejší činnost analyzátorů způsobují, že **pohyby dítěte se zdokonalují**, stávají se účelnějšími, koordinovanějšími a uvědomělejšími. Samostatná chůze je už zafixována a nabývá u každého dítěte individuální charakter. Rovněž další přemísťovací pohyby, jako běhání, skákání a jiné, se zdokonalují. Rozvíjí se dovednost pohybu po nerovném terénu a dovednost překonávat překážky. Zdokonalují se ty pohybové dovednosti, které vyžadují složitou pohybovou koordinaci, např. jízda na koloběžce, tříkolce apod. Koncem období dítě zvládá základy některých sportovních činností, např. bruslení, lyžování, plavání, jízdu na kole apod.

Rozvoj drobného svalstva ruky a prstů, jejich přesná souhra umožňuje dětem manipulovat s tužkou, nůžkami, jíst příborem, házet a chytat míč. Rozvíjí se **manuální zručnost**. Koncem období se upevňují pohyby potřebné k sebeobsluze (oblékání, svlékání, zavazování tkaničky aj.)

Po čtvrtém roce se vyhraňuje **převaha jedné ruky**, snižuje se počet obouručních a zvyšuje se dle výzkumů počet praváků. Násilná orientace leváků na praváky dítě neurotizuje a může vyvolat neklid, nervozitu, nesoustředěnost, nejisté chování až trému. Časté jsou též poruchy řeči (např. koktání) a později i poruchy při psaní.

Přirozenou potřebou dítěte v předškolním věku je značná pohybová činnost. Uspokojování této potřeby vyvolává u dětí radost a spokojenost. Rozvíjí se také schopnost udržet rovnováhu, ke konci období již děti začínají lyžovat, bruslit atd. Pohyby dítěte se rozvíjejí v konkrétní činnosti, především v pohybových hrách, konstrukčních hrách, ale i při jiných činnostech. Je vhodné pořídit dětem v předškolním věku pohybové hračky – šlapací autíčka, koloběžky. Přemísťovací, manipulační,

nástrojové a další druhy pohybů rozvíjejí schopnost orientace v prostoru a zdokonalují poznávání předmětů okolního prostředí.

4.3 Charakteristické činnosti předškolního věku

V předškolním věku je převládající činností stále ještě **hra**, která vyplývá z potřeb tohoto období. Prostřednictvím hry se dítě seznamuje s okolní skutečností, zkoumá věci, experimentuje s nimi, navazuje kontakt s vrstevníky i dospělými, získává první informace o své osobě. V předškolním věku plní hra funkci výuky formou spontánního napodobování. Ve hře se nejen projevuje úroveň všech psychických procesů, ale zároveň se rozvíjí celá osobnost dítěte. Dětská hra je základním výchovným prostředkem, jímž se usměrňuje vývoj dětské osobnosti. Má charakter spontánní nebo řízené aktivity, kterou se dítě realizuje, učí a socializuje. Je specifickou formou činnosti, která má svůj průběh, motivaci, popř. cíl. Ve srovnání s předchozím obdobím je obsahově bohatší, organizačně složitější, protože se jí zúčastňuje už více dětí. Hry v předškolním věku jsou rozmanité. Nejoblíbenější jsou hry tématické, konstrukční a pohybové.

Při tematických (úkolových, námětových) hrách děti napodobují činnost dospělých a děje ze svého prostředí. Jsou to hry „na někoho“ - na maminku, lékaře, prodavače, listonoše, maminku a tatínka. Námětové hry současně rozvíjejí fantazii dítěte (židle je „jako“ autobus).

S narůstajícím věkem se stále více uplatňují konstrukční hry, rozvíjející především tvořivost, myšlení, ale i pohybové schopnosti. Při těchto hrách jde vždy o „vytváření něčeho“ z různých materiálů. Někdy se jako zvláštní hravé činnosti vyčleňují tyto: kreslení, malování, modelování, vystřihování, nalepování. Zejména kreslení je oblíbenou činností předškolního věku. S prvními projevy **kreslení** se setkáváme již mezi druhým a třetím rokem. Je to pouze čmárání - přípravné stadium kreslení. Dítě nepřipisuje čmáranicím význam. Začátkem předškolního věku své výtvořiny dodatečně pojmenovává a připisuje jim určitý smysl. Postupně začíná kreslit podle svých představ. Koncem období si předem plánuje, co chce nakreslit. Zpočátku kreslí reálné bytosti, později pohádkové bytosti, zvířata a nakonec neživé předměty. Dítě ve svých kresbách znázorňuje především to, co ho citově zaujalo, což zpravidla nebývají podstatné znaky předmětů. V předškolním věku jsou charakteristické

tzv. rentgenové obrazy (např. dům, v němž je vidět vnitřní zařízení). Koncem období děti kreslí kromě postav a neživých předmětů i události a děj.

Vývoj kresby bývá srovnáván s vývojem řeči. Bezesmyslné čárání se podobá bezesmyslnému opakování hlásek a slabik. Opakování kresebných pokusů je paralelou k broukání. Postupným vývojem se rozšiřuje a zdokonalujeme slovní projev a zároveň i kresba, co do obsahu i provedení. Ve vývoji řeči i kresby mohou být mezi dětmi poměrně velké rozdíly. Vývoj a úroveň kresby ovlivňuje: mentální vyspělost dítěte, motorika, lateralita, zrakové vnímání, paměť, schopnost představivosti a reprodukce, pozornost. Potřeba vyjádřit se kresbou je v dětském věku univerzální a lze konstatovat, že děti začínají kreslit přibližně stejným způsobem, ve stejné posloupnosti. Vývoj kresby tedy probíhá v určitých etapách, stadiích. Zájem o kreslení (čmárání na papíře) může dítě projevovat již velmi brzo, pokud k tomu má příležitost a je vhodným způsobem podněcováno. První čáranice jsou jakousi motorickou hrou. Dítě tužkou črtá na papíře i mimo něj, do vzduchu, někdy tužka zanechá stopu, jindy nikoli. Kolem třetího roku dítě začíná spontánně kreslit kruhovitý tvar, nepravidelný ovál. Současně zvládá další prvky jako svislou, vodorovnou čáru, dále pak trojúhelník, čtverec – zpočátku mají tyto obrazce zaoblené rohy. První zobrazovanou formou v dětské kresbě je lidská postava. Jedná se o nepravidelný kruh představující hlavu, ke které je z některé strany přikreslená zvládnutá čárka zastupující ostatní tělo. Postupně do tohoto kolečka dítě vkresluje i nejdůležitější detaily lidské tváře: oči, ústa, nos. Tyto detaily nejsou zpočátku správně umístěné. Dále se dítě začíná věnovat ostatním částem těla ve směru vertikálním. Dvě čáry zahnuté vespodu do obloučku nebo do pravého úhlu znázorňují nohy – zrod hlavonožce. Dále z hlavy nebo z nohou vyrůstají ruce. Hlavonožec se v kresbě obvykle objevuje mezi třetím a čtvrtým rokem. V pátém roce obvykle dítě znázorňuje hlavu, trup, končetiny, často ještě jednou čarou – jednodimenzionálně. Kolem šestého roku je dvojdimenzionální kresba končetin častější, kresba je proporcionálnější a jednotlivé části těla jsou lépe připojené, na správném místě. Lidská postava je zřetelně členěná na hlavu, trup. Ruce jsou nasazeny k trupu, směřují do stran nebo trčí vzhůru. Hlava bývá pokryta vlasy, obličejové detaily jsou vyznačeny. Kresba lidské postavy se postupně začíná „větvit“ na kresbu podle pohlaví.⁹

⁹ Bednářová, J., Šmardová, V.: Rozvoj grafomotoriky. Brno: Computer Press, 2006, s. 10-35

Další skupinu her tvoří hry didaktické, jejichž pravidla a obsah určují dospělí. Jsou zaměřeny na cílevědomé rozvíjení vědomostí, rozumových schopností a pohybové zručnosti. K didaktickým hrám patří také různé druhy pohybových her. Dětská hra je převládající, avšak nikoliv jedinou činností v předškolním věku.

Dítě je též schopné menších pracovních úkonů, pomáhá při některých činnostech v domácnosti a v mateřské škole. Dělá tyto činnosti ochotně, zajímají ho a navíc získává pocit důležitosti a dojem, že se vyrovná dospělému. Uvědomuje si už rozdíl mezi hrou a prací, avšak práce uspokojuje jeho potřebu činnosti, nikoliv jeho vědomí povinnosti. Toto období je vhodné k rozvíjení základních pracovních návyků. V předškolním věku se vytvářejí předpoklady pro rozvíjení prvků učební činnosti, kterou sice organizuje dospělý, avšak respektuje přitom přirozené vlastnosti dítěte. Předškolní vyučování má charakter hry, motivované přirozenými poznávacími zájmy dítěte. Využívá přitom různé hry, zejména hry s pravidly – didaktické, pohybové hry, ale také hádanky a slovní hříčky – příloha č. 6.

Úkolem předškolního vyučování je příprava dítěte na vyučování ve škole při respektování zásady harmonického vývoje osobnosti dítěte.

4.4 Vývoj poznávacích procesů a citů

Počítky - v předškolním věku vzrůstá citlivost jednotlivých analyzátorů na vnější i vnitřní podněty. Zlepšuje se především zraková ostrost a citlivost. Dítě rozlišuje základní barvy a jejich odstíny, avšak někdy se mýlí při jejich pojmenování (např. fialovou označuje jako modrou). Dovede určit velikost předmětu ze stálé vzdálenosti nebo vzdálenost od předmětu. Vzrůst sluchové citlivosti je patrný ze schopnosti rozlišovat zvuky lidské řeči, rozlišovat tóny podle výšky, síly a zabarvení. Rozvíjí se též citlivost pro melodii a zejména pro rytmus.

Vnímání - převládá ještě synkretické (celistvé) vnímání, při němž dítě nevyčleňuje podstatné části předmětu, nerozezná základní vztahy mezi nimi. Vnímá především nápadné vlastnosti, které upoutaly jeho pozornost (křiklavá barva, nezvyklý tvar, opakující se znaky apod.) a především ty předměty, které mají význam pro jeho činnost. S věkem se vjemy stávají přesnějšími, obsažnějšími a uspořádanějšími. Vnímání je závislé nejen na stavu analyzátorů, ale také na myšlení a na zkušenosti. Děti proto dovedou vnímat předměty a jevy, se kterými mají zkušenost, které znají. Méně známé předměty vnímají schematicky, celkově, popř. všímají si mnoha nepodstatných

detailů. Některé oblasti vnímání způsobují dítěti těžkosti, a to z důvodů nerozvinutého myšlení a nedostatku zkušeností. Je to např. vnímání prostoru, znázorněné skutečnosti, vnímání času, množství aj. Při vnímání prostoru má velký význam činnost ruky, samostatná chůze a řeč. Dítě v předškolním věku se už dovede velmi dobře orientovat v nejbližším prostoru. Nepřesné je vnímání větších prostorových vzdáleností, které vyžadují více zkušeností a rozvinutější myšlení.

Dítě poměrně těžce proniká do kategorie vnímání času. Čas nemá názornou podobu, nevyvolává pocity, dítě ho vnímá pouze prostřednictvím sledu určité činnosti nebo prostřednictvím opakujících se jevů. Až později dovede použít prostředek na jeho měření - hodinky. Dítě v šesti letech se ještě nepřesně orientuje v pojmech minuta, čas, týden, měsíc apod. Čas je pro dítě konkrétním výsekem skutečnosti, ohraničeným známými a konkrétními událostmi. Z těchto důvodů pojem minulého a zejména budoucího času do 4. - 5. roku neexistuje. Dítě žije výlučně přítomností. Pro orientaci v budoucnosti využívá pravidelně se opakujících jevů v životě, např. „kolikrát se ještě vyspím?“. Pro orientaci v minulosti využívá silných emocionálních zážitků, např.: „zima je, když jsme sáňkovali u babičky“. Dítě proto ještě nechápe význam slov jako: včera, dnes, zítra. I když se v jeho slovníku vyskytují už kolem 3. - 4. roku a označují něco časového, většinou je nepoužívá správně a zaměňuje jejich význam.

Představy - jsou početnější a obsažnější, protože takové jsou i vjemy dítěte, z nichž představy vycházejí. Dítě je postupně rozlišuje časově, i když se často dopouští chyb při rozlišování minulého a budoucího. Vybavování představ je poměrně plynulé (o čemž svědčí schopnost dítěte souvisle reprodukovat děj pohádky, popisovat prožité události apod.), ale je zatím v důsledku slabé paměti mezerovité. Tyto mezery dítě často vyplňuje fantazijními představami. Vznikají tzv. dětské konfabulace (vymyšleniny), dětské lži, které jsou výsledkem spojování toho, co se stalo dnes, s tím co se stalo v minulosti. Nejsou to však úmyslné lži, dítě nemá v úmyslu lhát a dokonce je přesvědčené o tom, že mluví pravdu. Není proto správné dítě za tyto projevy kárat nebo trestat. Jeho „nesprávnosti“ musíme vhodnou formou opravit.

Fantazie – v předškolním věku lze těžce oddělit představy od fantazie. Dítě má určité představy o světě, avšak často si nedovede vysvětlit mnohé jevy, a proto si vypomáhá fantazií. Utváří si představy o předmětech, jevech, situacích, které nebyly obsahem jeho zážitků. Dítě např. dokáže sledovat děj pohádky. Obrazotvornost mu umožňuje nahradit a překonat nedokonalé myšlení a nedostatek zkušeností. Vlastností fantazie je její schopnost kombinovat novým způsobem prvky předchozích zkušeností.

Dítě v předškolním věku kombinuje své dojmy s obdivuhodnou lehkostí. Fantazie v tomto věku je velmi živá a uplatňuje se častěji než u dospělého člověka. Vyplývá to z nedostatku zkušeností, z nekritického myšlení a vysoké emocionality dítěte. Fantazie se uplatňuje nejčastěji při hrách, při naslouchání pohádek, projevuje se v ožívování neživých předmětů (animismus), připisování lidských vlastností zvířatům (antropomorfismus). Fantazie nachází své uplatnění také v myšlení (v úsudcích), a to zejména tehdy, nechápe-li dítě logiku vztahů mezi předměty a jevy a dospělý ho nepoučí. Dítě si v tomto případě odpovídá analogií (podobností), personifikací apod. Představy a fantazie souvisí také s individuálními zvláštnostmi. Některé děti mají bujnou fantazii, jiné jsou reálnější.

Myšlení - v předškolním věku převládá konkrétně názorné myšlení. Dítě myslí v činnosti, kterou právě provádí. Myšlení se projevuje při řešení praktických problémů během hry nebo jiných činností. Myšlení dítěte je ještě subjektivní, protože je ovlivněno emocemi a fantazií. Rozvoj abstraktního myšlení souvisí se vznikem a vývojem pojmů. Dětské pojmy mají zatím celistvý charakter, jsou ještě konkrétní, obsahují často nepodstatné znaky předmětů a jevů. Dítě často tvoří užší nebo naopak širší pojmy. Kolem 4. - 5. roku dochází k výraznému pokroku ve vývoji pojmů. Dítě uspořádává své vědomosti a zkušenosti do určitých pojmových skupin, přičemž vychází ze svých zkušeností. Např. ptáka a letadlo zařazuje do jedné skupiny - protože létají. Před vstupem do školy začíná dítě chápat podstatné znaky předmětů a jevů. Od pojmů s konkrétním obsahem se vlivem narůstajících zkušeností dostává k chápání obecného a abstraktního. Úsudky mají začátkem období ještě formu jevů pozorovaných pomocí smyslů (to je lampa). Ve 4. - 5. roce se objevují první indukční úsudky a před vstupem do školy také úsudky deduktivní. Pro usuzování je charakteristické předčasné zobecňování pomocí analogie. Děti dělají závěry z malého počtu případů, často zobecňují na základě jediné zkušenosti. Jejich usuzování je zpočátku naivní, unáhlené, postupně se mění v usuzování respektující příčinně následné vztahy. Od prvních globálních úsudků přechází k úsudkům analytickým. Děti zajímá příčina, účel, původ, význam věcí a jevů. Svědčí o tom otázky typu: „proč, odkud“, které děti neúnavně pokládají dospělým a na které očekávají odpověď. Na tyto otázky odpovídáme přiměřeným způsobem a neodbýváme je slovy „tomu ty ještě nerozumíš“.

Řeč - slovní zásoba dítěte se velmi rychle rozšiřuje. Zatímco na začátku období ovládá dítě přibližně 800 - 1000 slov, koncem období používá asi 3500 slov. Mění se struktura aktivního slovníku. Nejvíce používá podstatná jména, slovesa, zájmena, pak

přídavná jména a příslovce, stále více také předložky a spojky. Zlepšuje se mluvnická struktura aktivního slovníku. Zdokonaluje se ohýbání slov (skloňování, časování, stupňování), i když se v něm stále ještě vyskytují chyby. Řeč se stává převládajícím dorozumívacím prostředkem. Současně se vyvíjí symbolická funkce řeči a její vztah k myšlení je užší. Prostřednictvím jazykové výchovy se rozvíjí i slovně logické myšlení, a proto je potřeba rozvíjet jazykové schopnosti dítěte. Koncem předškolního věku se má dítě vyjadřovat souvisle a po stránce jazykové v podstatě správně a srozumitelně

Pozornost - pozornost dítěte je na začátku období nestálá a přelétavá. Dítě často střídá činnosti, přechází od jedné aktivity ke druhé. Převládá mimovolná pozornost, vyvolaná nápadnými, pro dítě neobvyklými a zajímavými předměty, událostmi a jevy z okolního prostředí. S postupujícím věkem se dítě dovede na činnost lépe a déle soustředit. Vytvářejí se počátky úmyslné pozornosti, a proto dítě dovede soustředěně si hrát, naslouchat pohádce apod. Stálost a úmyslnost pozornosti nezávisí pouze na věku, ale též na individuálních (zejména temperamentových) zvláštěnostech a na druhu činnosti. Soustředěnější jsou děti temperamentově klidnější nebo ty, které vykonávají zajímavé činnosti.

Paměť - je převážně konkrétní, dítě si snadněji zapamatuje zážitky z konkrétní činnosti, a je obrazná, protože si lépe pamatuje názorný materiál (barva, tvar, poloha, činnost, pohyb). Citově podbarvené události (příjemné i nepříjemné) mu tkví v paměti déle. Převládá mechanická paměť, avšak rozvíjí se už paměť slovně logická. Znamé a často se opakující události si dítě pamatuje a dovede je reprodukovat na základě pochopení logických souvislostí. Dítě předškolního věku si dokáže rychle zapamatovat zážitky, avšak v paměti je drží krátce. Dítě, zejména na začátku období, si ještě nedovede stanovit cíl něčemu se naučit - převládá bezděčná paměť. Záměrná paměť se rozvíjí kolem 5. roku, kdy se dítě pokouší úmyslně a cílevědomě si zapamatovat slovní materiál. S věkem roste přesnost, rozsah a pohotovost paměti. Rozvíjí se krátkodobá a dlouhodobá paměť, s její pomocí se uchovávají zkušenosti na delší dobu i po celý život.

City mají v životě dítěte významnou úlohu. Jednání dítěte, jeho chování, poznávání, vztah k lidem motivují a doprovázejí kladné nebo záporné city. Kladné citové naladění dítěte a projevy pozitivních citů ze strany okolí jsou velmi důležitým předpokladem zdravého vývoje osobnosti dítěte a úspěšného výchovného působení na dítě.

Rozvíjející se **mysl pro humor** je doprovázen veselostí, která svědčí o tom, že dítě už chápe vtipné situace. V předškolním věku všechno nápadné budí nejen jeho pozornost, ale často i jeho veselost. Některé děti proto např. napodobují osoby s tělesnými vadami (kulhání), s cílem vyvolat smích. Tyto projevy musíme pochopitelně vhodným výchovným způsobem usměrnit. Výrazný zůstává ještě **strach**. Kolem 4. roku vrcholí strach z neznámého prostředí, z cizích lidí a zvířat. Postupně se dostává do popředí strach z nereálných, fantastických bytostí a situací. Dospělé často udivuje, že už dítě v tomto věku má strach z nemoci, války, smrti.

Z vyšších citů se v předškolním věku dále rozvíjejí sociální city a koncem období city poznávací, estetické a morální. **Ze sociálních citů** převládá láska k rodičům, sourozencům a ostatním členům rodiny, projevuje se sympatie, popř. nesympatie vůči známým nebo vrstevníkům. Dítě získává citový vztah k sobě samému, tzv. sebecit, který je v předškolním věku motivovaný egocentrismem, zaměřením se na sebe a hodnocením všeho z tohoto hlediska, tj. jak věci, jevy, lidé vycházejí vstříc jeho zájmům a potřebám. Vývoj sebecitu souvisí s vývojem sebevědomí dítěte. **City spojené s intelektuální činností** se rozvíjejí při poznávání nových věcí, situací, při získávání nových zkušeností. Zájem o všechno nové je v tomto období veliký, jeho uspokojování vyvolává kladné emoce. **Estetickým cítěním** jsou příjemné citové stavy dítěte, vyvolané něčím, co dítě považuje za hezké ve srovnání s něčím jiným. Estetické city se rozvíjejí při vnímání hudby, pohádky, při výtvarných činnostech apod., ale též při vnímání přírody a vkusně upraveného životního prostředí. V souvislosti s tím, jak začíná dítě chápat, co je dobré a co špatné, začíná rozlišovat správné od nesprávného a uvědomovat si, co smí a co nesmí, rozvíjí se také **mravní cítění**, jehož jednoduché projevy začínáme pozorovat kolem 4. roku. Dítě je uspokojováno pochvalou, nepříjemně prožívá pokárání, může mít dokonce i pocit viny. Na rozvíjení vyšších citů má hlavní podíl výchova a zejména vzor dospělého. Žije-li dítě v harmonických rodinných podmínkách, převládá v předškolním věku radostná nálada. City v předškolním věku mají bouřlivý průběh a jsou přelétavé, to znamená, že lehce přecházejí z jedné kvality do druhé (smích, pláč). Dítě se projevuje velmi spontánně a bezprostředně. S postupujícím věkem, kolem 4. - 5. roku, dítě začíná ovládat vnější projevy citů. Schopnost ovládat citové projevy, jakož i prožívání vyšších citů, je projevem citového dospívání dítěte. Je důležité, aby u dítěte předškolního věku převládaly kladné city, protože podporují zdravý a harmonický vývoj a zabezpečují duševní rovnováhu. Je nevyhnutelné, aby děti byly přiměřeným způsobem podněcovány

k citovým zážitkům. V opačném případě dítě zůstane citově nerozvinuté a ochuzené, tj. citově deprimované.

4.5 Vývoj osobnosti a sociálních vztahů

Pro dítě v předškolním věku je prvořadou a převládající potřebou jeho styk s dospělým. Dospělý člověk kromě toho, že zabezpečuje jeho životní potřeby, je pro dítě zdrojem bezpečí a jistoty, zdrojem informací o světě a vzorem, který dítě ve všem napodobuje. I když se sociální vztahy rozšiřují o kontakty s dalšími dospělými mimo rodinu (učitelky z mateřských škol, známí), převládající zůstává vztah k rodičům a upevňuje se vztah k sourozencům. Potřeba kontaktu s jinými dětmi se nejčastěji realizuje formou hry ve skupinách, v nichž se začíná uplatňovat souhra, i když pouze krátkodobě. Rodina i styk s vrstevníky umožňují dítěti osvojovat si základní návyky sociálního chování.

V předškolním věku se vytváří základ struktury osobnosti, která se skládá z charakteru, schopností, vlastností, motivace a temperamentu. Je pochopitelné, že v tomto věku se utvářejí pouze nejjednodušší projevy těchto vlastností.

Motivy - činnost a chování dítěte jsou stále více usměrňovány jednotlivými motivy, jejichž struktura se mění po stránce kvantitativní i kvalitativní. Vytváří se pořadí (hierarchie) motivů, což se projevuje v aktivním a uvědomělém podřizování se těmto motivům. Patří sem hlavně zájmy a návyky.

Potřeby - kromě potřeb organických se rozvíjejí také potřeby psychické. Mezi charakteristické potřeby předškolního věku patří: potřeby poznávací, citové, potřeba seberealizace (sebeuplatnění), potřeba aktivity, uznání, ztotožnění se s určitým vzorem, potřeba samostatnosti. Potřeby vyplývají z aktuálních možností a podněcují k činnosti. Jsou uspokojovány přiměřenou činností, kterou se též rozvíjejí. Uspokojování potřeb podněcuje vývoj a nezpůsobuje zaostávání.

Zájmy - zájmy v tomto věku jsou nestálé, krátkodobé a přechodné. Nejlepším ukazatelem zájmů dítěte je hra. S postupujícím věkem intenzita zájmů narůstá. V předškolním věku se utvářejí základní návyky a způsoby chování, jejichž automatizace má motivační (pobízející) sílu.

Schopnosti - v předškolním věku se rozvíjejí především obecné rozumové schopnosti - inteligence. Výzkumy posledních let dokazují, že rozumová výchova má

pro rozvoj velký význam právě v raném věku. Pokud jde o speciální schopnosti, v předškolním věku se vytvářejí předpoklady pro jejich vývoj.

Temperament - vliv temperamentu na dynamiku chování se projevuje velmi brzy. Temperament ovlivňuje jednání a chování dítěte z hlediska tempa jeho činnosti (rychlost - pomalost reakcí, smělost, plachost, impulzivnost, nestálost apod.). Vlastnosti temperamentu se v předškolním věku projevují poměrně výrazně, protože nejsou zatím ovlivněny mechanismy sebeovládání.

Charakter - charakterové vlastnosti se utvářejí pouze v nejjednodušší formě, protože zatím nejsou vytvořeny podmínky pro jejich vývoj. Týká se to postoje k jiným, k sobě, k práci i k mravním hodnotám. To však neznamená, že je při výchově necháváme bez povšimnutí. Prvky charakteru se mohou formovat při hře, práci, zaměstnání a formují se vlivem životní zkušenosti, prostředí a výchovy.

Sebevědomí - sebevědomí se v předškolním věku projevuje jako sjednocující činitel, který dodává psychice osobitý, individuální charakter. Dítě si už uvědomuje samo sebe, odlišuje se od okolí, čímž se splňuje podmínka sebepoznávání. Od poznávání svých fyzických vlastností přechází postupně k poznávání svých schopností a dovedností. V souvislosti s obrazem svého těla si děti začínají v tomto období uvědomovat příslušnost k svému pohlaví, nastává identifikace s vlastním pohlavím. Dítě se začíná označovat svým jménem, začíná se hodnotit ve vztahu k jiným a jiné ve vztahu k sobě. Současně se sebepoznáváním se začíná rozvíjet také citový aspekt. Do popředí výrazně vystupuje poměrně silný egoismus, cit vlastnictví a sklon k vychloubáčnosti. Na dítě kladně působí pochvala, dítě začíná soupeřit v různých oblastech s jinými, má radost z prvenství. Ještě stále, i když v menší míře, se objevuje vzdor a trucování, zejména jako reakce na pokárání nebo trest. Děti jsou citlivé na sebe. Pětileté až šestileté děti se dožadují zvýšené pozornosti, jsou náročné, s oblibou zaujímají vedoucí postavení, jiné se naopak uchylují do pozadí, jsou tiché a méně výbojné.

Sebehodnocení dítěte v předškolním věku závisí na hodnocení ze strany rodičů nebo jiných, pro dítě významných lidí. Posouzení dítěte sebou samým může být v tomto věku pouze odrazem toho, jak ho posuzují jiní, zejména rodiče. Cítí-li dítě, že ho rodiče mají rádi a že si jejich lásku zaslouhuje, bude se podle toho také hodnotit. Dítě není zatím schopné posoudit své kvality a hodnoty, stejně tak není schopné posoudit vlastnosti jiných, proto nemá jinou možnost než přijímat hodnocení ze strany jiných. V sebehodnocení jsou individuální rozdíly. U některých dětí se poměrně brzy objevují

vlastní kritéria pro hodnocení svých schopností, hlediska, která představují poměrnou nezávislost v posuzování sebe samých.

Vůle - vývoj vůle souvisí s celkovou rozumovou úrovní a s utvářením sebevědomí. Volní složky, jako: volba motivů, vytyčení cíle, výběr prostředků k jeho dosažení, se stále výrazněji projevují v činnosti dítěte, především ve hrách. Přestože dítě si již uvědomuje, co má a co nemá dělat, a citově se s tím ztotožňuje, nejedná požadovaným způsobem, protože nemá rozvinuté volní vlastnosti (např. sebeovládání, vytrvalost, cílevědomost). Příznačná je přelétavá pozornost, roztržitost, nedostatek vytrvalosti při překonávání překážek. Tyto rysy mohou být též projevem individuálních zvláštností.

4.6 Dílčí závěr

V předškolním věku je významným mezníkem v životě dítěte vstup do mateřské školy. Pohyby dítěte se zdokonalují, rozvíjí se manuální zručnost. Příznačná je pro dítě předškolního věku velká komunikační iniciativa. Opouští známé „co je to“ a dostává se k zájmu, který má odhalit podstatu a souvislosti, zjišťované otázkou „proč“. V herních situacích, kdy jde dítěti velmi o sounáležitost a spolupráci důležitou pro uspokojení ze hry, můžeme být svědky plnohodnotných dialogů, které dítě nemůže vyzkoušet s vrstevníky nikde jinde než ve hře. Stmelujícím elementem a stimulací k dialogu je tu námět hry a prožitek ze společných hravých tvůrčích akcí. Komunikační spontánnost vedoucí ke komunikační obratnosti má přirozené základy v předškolním věku. Dítě se z komunikace těší, dokáže ji používat pro reálná i fantazijní vyjádření. Prostor pro naplnění vzájemné komunikace dítěte s učitelkou a dětmi mezi sebou je důležitou součástí předškolní výchovy.

5. Mění se rodina

Jestliže jste se rozhodli mít dítě, vytváříte tím novou sociální jednotku. Místo toho, abyste byli dva dospělí partneři s vazbami jen jeden k druhému, kteří si zachovávají svou individualitu, s dítětem se stanete rodinou. Nesoběstačnost a dlouhé dětství lidského mláděte znamená, že potřebuje stálou ochranu. Rodina vznikla proto, aby mu ji zajistila. Ačkoliv rodiny jsou ve svém složení velmi variabilní, neexistuje žádná společnost bez rodinných uskupení. Ale dítě nic neví o skladbě rodiny – vše, co vnímá, je péče, zájem a láska, jež ve své rodině dostává.

Před dvěma nebo třemi generacemi byla rodina velmi rozvětvená. Lidé byli částí velké skupiny tří až čtyř generací, včetně bratranců a sestřenic. Lidé byli také méně mobilní, žili a pracovali v malé oblasti a běžnou věcí byl každodenní vzájemný styk. Tato velká rodina poskytovala oporu svým členům, zejména těm, kteří vychovávali děti.

V posledních padesáti letech se model široké rozvětvené rodiny rozpadl. Rychle postupující průmyslový pokrok vytvořil trh pracovních sil, který vyžadoval jejich pohyblivost. Lidé se začali stěhovat za prací. Opouštěli domov a širokou rodinu s jejím zázemím. Rozšířil se užší model rodiny: otec, matka a děti. Když jednotka zůstávala včleněna do široké rodiny, mohla se stát horkou půdou citových konfliktů.

Od 60. let se ženy ve stále větší míře stávají finančně nezávislé, takže nelpí na nezdařeném manželství jen proto, že by nemohly sebe a své dítě uživit. Také liberální společenské postoje hrají svou roli v přeměně tradiční rodiny. Jak se užší rodina, odtržená od svých starších členů nebo vzdálenějších větví, stává spíše normou než výjimkou, stoupá počet rozvodů a vzniká méně tradiční rodinná struktura.

Rodina s jedním rodičem je nevyhovující, zhoubná rodina. Je pravda, že je častým východiskem z nešťastných manželství a situací, ale tlak, a to nejen finanční, na osamělého rodiče je velký. Přesto, musím říci, existuje mnoho jednočetných rodin životaschopných a pevných, jež nabízejí dětem stále, pevné a šťastné zázemí.

Být osamělým rodičem neznamená smutek a opovržení. Dítě může těžit ze zvláštního vztahu, který si budujete. Osamělí rodiče si často vytvoří s dětmi pevnější vztahy. Nemusí svou lásku dělit mezi partnera a dítě. Většinou se rozšíří rodina o prarodiče, tety a strýce. Dítěti tato podpůrná síť a láska může velmi prospívat. Existuje více osamělých matek než otců. Všichni osamělí rodiče mají pocit opuštěnosti a touží po společnosti dospělých. Když je dítě velmi malé, není nejlepším společníkem,

protože neustále spí, pláče aj. jak roste a vyvíjí se, budete potřebovat společnost jiných osob, abyste se mohli podělit o radosti a potěšení s někým dalším.

Nejenom skladba tradiční rodiny se dnes mění, změna je i v tom, jak funguje. Zatímco dříve byl otec ochránce, který měl jen malý vliv na každodenní péči o dítě, v dnešní době je uznávána jeho role jako rovnocenného partnera – ruku v ruce s větší úlohou ženy při finančním zabezpečení rodiny. V dnešní době se dokonce objevuje i uspořádání rodiny, kdy muž pečuje o domov a dítě, zatímco žena vydělává na domácnost. Důvod, proč jsou často takové rodiny úspěšné, tkví v tom, že se správně uplatňuje talent obou jejich příslušníků a vychází se z pečlivé diskuse a dobrého plánování. Ale ať je již uspořádání rodiny jakékoli, měla by zajistit stálé, milující a otevřené prostředí, ve kterém je výchova dítěte snad jediným důležitým cílem.¹⁰

¹⁰ Stoppard, M.: Nová kniha o matce a dítěti. Praha: Cesty, 2001, s. 10 - 11

Závěr

Na základě prostudovaných materiálů, potřebné literatury a získaných informací, zkušeností a poznatků jsem dospěla k závěru, že socializace jedince probíhá již od početí. Způsob socializace je však závislý na dané skupině, komunitě, v neposlední řadě také místu a prostředí výchovy. Jedná se tedy o čistě individuální a osobitý proces, který by neměl být za žádných okolností podceňován nebo snad opomenut. Samozřejmě lze konstatovat, že existují určité standardní situace, stavy a způsoby výchovy, které jsou v konkrétním stádiu výchovy a vývinu jedince obecně známé, platné a neměnné.

Z práce jednoznačně vyplývá, že výchova dětí je nesmírně jemný a složitý proces, který vyžaduje mimořádnou trpělivost, obětavost, ale i jisté základní pedagogické znalosti, jak k tomuto problému přistupovat. Jsou určité podmínky správné rodinné výchovy, základní předpoklady úspěchu, jimiž by se rodiče, kteří chtějí své děti vychovat dobře, měli řídit, proto socializaci budeme chápat jako postupné začleňování jedince do společnosti prostřednictvím nápodoby a identifikace. Uskutečňuje se ve svém základě v úzkém rodinném uskupení, posléze v malých skupinách s převažujícími vztahy vrstevníků. Naplňuje svoji podstatu v zapojení jedince do širších společensko kulturních vztahů s přijetím základních norem té které společnosti. Je to tedy proces rozvoje a přetváření osobnosti dítěte prostřednictvím sociálních vlivů a vlastních aktivit, kterými na okolí dítě reaguje, zvládá ho a ovlivňuje. Dítě se socializuje v lidské společnosti přijetím a osvojováním mateřské řeči a celé kultury projevu, který se váže k různým situacím. Proniká do oblastí pravidel jednání a chování souvisejících se vztahy mezi lidmi. Orientuje se přes své nejbližší v přijímaných a odmítavých vzorech a názorech. Seznamuje se, přijímá a osvojuje si každodenní dovednosti a návyky vztahující se k profesím, k práci a odpočinku, zvykům a tradicím. Prožívá denní mezilidskou vzájemnost a vše, co z ní vyplývá – přijetí, odmítnutí, sounáležitost i touhu po seberealizaci.

Dítě má možnost sledovat i prožívat práva a povinnosti vztahující se z širšího kontextu k jeho osobě i k jemu nejbližším lidem. S tím úzce souvisí oblast odměňování a trestu, spokojenosti či nelibosti.

Socializace je proces, probíhající již od početí a myslím, že mohu říci až do smrti jedince, který je podmíněn působením lidské společnosti, ale ta musí také nabídnout prostor pro respektování dítěte a jeho specifických základních a sociálních potřeb jako bezpečí, lásky, náklonnosti, porozumění, uznání, seberealizace.

Prostředí a lidská skupina jsou pro dítě prvotním a základním nositelem socializace a měly by se vzájemně doplňovat a respektovat. Je důležité a pro zdárnou socializaci podstatné, aby při vstupu do nového prostředí byl nablízku někdo, kdo je dítěti důvěrně znám a provázal ho, alespoň dočasně, do nového prostředí. Pomáhal mu tak překlenout nejistoty a úzkosti, které mohou dítě vůči širšímu světu uzavírat. Také vztah mezi rodinou a mateřskou školou nesmí být nedůvěřivý. Dítě je na toto citlivé, těmito rozpory trpí, nevyzná se v konfliktech mezi rodiči a školou, které před ním rodiče ventilují. Jeho reakcí je nedůvěra k novému prostředí a podlomena je i důvěra ke každému dalšímu prostředí, ve kterém se bude nacházet. Vzájemné působení a ovlivňování jedinců má ve své sociální podstatě základ ve veškerém vzájemném reagování. V pojetí sociální interakce je zahrnuta proměna individuální aktivity ve společnou interaktivitu prostřednictvím sociální komunikace. Vlastní interakční reagování vychází u dítěte z prožitků a zkušeností utvářených v součinnosti dítěte a jemu nejbližších osob. Učí se citlivosti na interakční podněty, objevuje možnosti pro změny ve svém chování. Tyto zkušenosti přenáší dítě spontánně do obdobných situací a upevňuje či obměňuje svoje interakční reagování na základě zpětné vazby přicházející ze sociálního prostředí.

Myslím si, že úspěšná výchova je plně v našich rukou, že záleží především na nás, zdaří-li se, či nikoli. Vývoj jedince je individuální, ten nemůžeme ovlivňovat, ale výchovu ano. Je dokázáno, že mezi pozitivně působící prvky v rodině patří např. autorita rodičů, stanovení určitých výchovných principů a cílů, jednoznačné, konkrétní požadavky a shoda výchovného působení rodiny, vedení dítěte k rodinnému životu - rodinná výročí, společné stravování, procházky, návštěvy a oslavy, stavění výchovného působení na kladných vlastnostech jedinců, různé formy spolupráce se školou, ochota rodičů věnovat dostatek času dětem, vzájemná komunikace. Nelze zapomenout na negativně působící prvky v rodině: rozvrácená rodina - neúplná rodina, náhradní péče, závislost rodičů na alkoholu nebo jiných drogách, kriminalita členů rodiny, nepřiměřená výchova dítěte - přehnaná tvrdost či shovívavost, lhostejnost rodičů k chování dítěte ve škole, pobyt dítěte v dětském domově, preferování zaměstnání před výchovou dětí. Tyto prvky mohou velmi ovlivnit další život jedince, a proto bychom se jim měli při výchově dítěte vyhnout.

Resumé

V bakalářské práci jsem se pokusila nastínit vývoj a výchovu jedince od početí do období předškolního věku. Pokusila jsem se popsat skutečnosti, které vedou ke správnému vývoji a výchově jedince. Jelikož je toto téma velice obsáhlé a vzhledem k rozsahu bakalářské práce nešlo všechny období podrobně popsat, zabývala jsem se nejvíce vývojem a výchovou ve starším batolivém období a obdobím dítěte předškolního věku. A to i vzhledem ke skutečnosti, že jsem vykonala řízenou praxi v mateřské škole.

Práce je rozdělena do pěti kapitol podle vývojových fází. První kapitola se zabývá prenatálním obdobím. Popisuje také poporodní péči o dítě. Druhá kapitola je věnována období novorozence a kojence. Především komunikaci a citům. Ve třetí kapitole se zaměřuji na období batolete. Zmínila jsem zde pěstování návyků, tělesný a psychický vývoj a výchovu batolete. Ve čtvrté kapitole je popsán vývoj a výchova dítěte v období předškolního věku. Vstup do mateřské školy. Kapitola pátá obsahuje pohled na změny v rodinách vzhledem k historii a současnosti. V závěru bakalářské práce je pak provedeno stručné shrnutí týkající se socializace jedince do společnosti, pozitivně působící prvky v rodině a negativně působící prvky v rodině.

Anotace

V bakalářské práci jsem se pokusila nastínit vývoj a výchovu jedince od početí do období předškolního věku. Popsala jsem skutečnosti, které vedou ke správnému vývoji a výchově jedince. Zabývala jsem se nejvíce vývojem a výchovou ve starším batolivém období a obdobím dítěte předškolního věku.

Práce je rozdělena do pěti kapitol podle vývojových fází. Cílem bakalářské práce je zamyšlení nad základními činiteli vývoje, metody hry, socializace jedince a závěrem shrnutí negativně a pozitivně působících prvků v rodině.

Klíčová slova

Prenatální období, novorozenec, kojeneček, batole, předškolní věk, socializace.

Annotation

I tried to make a view of development and education of individual from the beginning to the period of pre-school age in my baccalaureate work. I described all matters which lead to the right development and education of individual. I mostly handled with development and education in older toddling period and pre-school child period.

Work is divided into five chapters according to developmental phases. The goal of the baccalaureate work is to think about basic factors of development, game methods, socialization of individuals and summary negatively and positively applied elements in family at the end.

Keywords

Prenatal period, newborn baby, suckling baby, toddler, pre-school age child, socialization of applied elements in family.

Seznam použité literatury

A. Tištěné prameny – zákony, vyhlášky, normativní předpisy

1. Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).
2. Právní výklady 2/2006 ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.
3. Vyhláška č. 43/2006 Sb., o předškolním vzdělávání.
4. Buriánková,J., Jakoubková,V., Nádvořníková,H. a kol.: Metodické listy pro předškolní vzdělávání. Praha: Raabe 2002. ISBN 80-86307-03-4.

B. Knihy

1. Bednářová,J., Šmardová,V.: Rozvoj grafomotoriky. Brno: Computer Press, 2006. 80 s. ISBN 80-251-0977-1.
2. Čáp,J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha: ISV, 1996. 302 s. ISBN 80-85866-15-3.
3. Fenwicková,E.: Velká kniha o matce a dítěti. Bratislava: Perfekt, 1992. 254 s. ISBN 80-85261-21-9.
4. Hořejší,J.: Lidské tělo. Bratislava: Gemini, 1992. 336 s. ISBN 80-85268-59-1.
5. Kohoutek,R.: Vývojová psychologie. Brno, IMS, 2003. 84 s.
6. Langmeier,J., Krejčířová,D.: Vývojová psychologie. Praha: Grada Publishing, 1998. 344 s. ISBN 80-7169-195-X.
7. Leachová,P.: Dítě a já. Praha: Ottovo nakladatelství v divizi Cesty, 1998. 544 s. ISBN 80-7181-203-X.
8. Matějček,Z.: Co, kdy a jak ve výchově. Praha: Portál, 1996. 144 s. ISBN 80-7178-085-5.
9. Pávková,J. a kol.: Pedagogika volného času. Praha: Portál, 1999. 232 s. ISBN 80-7178-295-5.
10. Petráš,M.a kol.: Co by rodiče měli vědět o očkování. Praha: Tango, 1999. 142 s. ISBN 80-238-4533-0.
11. Portmannová,R.: Hry pro tvořivé myšlení. Praha: Portál, 2004. 120 s. ISBN 80-7178-876-7.
12. Stoppard,M.: Nová kniha o matce a dítěti. Praha: Ottovo nakladatelství v divizi Cesty, 2001. 168 s. ISBN 80-7181-486-5.
13. Švancara,J. a kol.: Diagnostika psychického vývoje. Praha: Avicenum, 1980. 400s. ISBN 08-084-80.
14. Uždil,J.: Čáry, klikyháky, paňáci a auta. Praha: SPN, 1978. 128 s. ISBN 14-245-78.

C. Časopisecká literatury

1. Betynka, Praha, Burda. ISSN 1212-0480.
2. Informatorium 3-8, Praha, Portál. ISSN 1210-7506.
3. Maminka, Praha, Mladá fronta.ISSN 1213-5100.
4. Miminko, Praha, Anthea.ISSN 1214-4576.
5. Osobní lékař, Břeclav, Presstempus.ISSN 1213-2470.

D. Internetové stránky

www.msmt.cz

www.aspi.cz

Přílohy

Příloha č. 1	Tabulka č. 1 – Vývoj plodu v jednotlivých týdnech
Příloha č. 2	Tabulky č. 2 a 3 – Apgar skóre
Příloha č. 3	Rozvíjení jemné motoriky ruky
Příloha č. 4	Vyprávění pohádky, formy a metodika vyprávění pohádky
Příloha č. 5	Potvrzení o návštěvě dítěte a délce doby trvání této návštěvy v jeslích, mateřské škole nebo jiném obdobném zařízení pro děti předškolního věku
Příloha č. 6	Hry, hádanky a slovní hříčky

Příloha č. 1

Tabulka č. 1 - Vývoj plodu v jednotlivých týdnech

1. – 3. týden	Asi po 4 dnech doputuje zárodek z vejcovodu do děložní dutiny a uhníždění v děložní sliznici proběhne cca 6. – 7. den.
4. týden	Už je vidět. Embryo volně plave ve vaku naplněném tekutinou, je dlouhé asi 5 mm a dá se už rozeznat na ultrazvuku.
5. týden	Má jednoduchý mozek, páteř a centrální nervový systém. Na hlavičce se objevily 4 mělké jamky – z nich vzniknou uši a oči.
6. týden	Embryo má základ zaživacího systému, úst a čelisti. Vyuvíjí se žaludek a hrudník. Koncem týdne začne bít srdíčko!
7. týden	Začíná se vytvářet obličej, jsou vidět nohy a ruce, v těle zárodku začíná cirkulovat krev. Délka embrya je asi 13 mm.
8. týden	Má vyvinuté všechny hlavní vnitřní orgány, lze ho nazývat plod (fetus), tedy „mládě“, jeho délka je okolo 30 mm a váží 2 – 3 g.
9. týden	Hlavička dosahuje až poloviny celé délky plodu. Funguje většina vnitřních orgánů. Oči jsou zavřené a pevně zakryté víčky.
10. týden	Svaly se dál vyvíjejí, plod je velmi pohyblivý. Dokonce skrčí a roztáhne prstíky, sevře je do pěstičky. Mračí se, otevírá ústa.
11. týden	Na tělíčku se objevuje první ochlupení, rostou miniaturní nehtíky. Zevní genitál se začíná rozlišovat podle pohlaví.
12. týden	Plod měří kolem 65 mm a váží cca 20 g. Má 32 stálých zubních zárodků. Vyvinuly se mu i ušní lalůčky. Podobá se člověku.
13. týden	Rostou mu řasy a obočí. Tvář i celé tělo jsou pokryty jemným chmýřím (lanugo), vytvořily se mu na končetinách klouby.
14. týden	Dítě je vyživováno přes placentu. Občas si cucá paleček a škytá, což je vidět na ultrazvuku. Hrudníček dělá dýchací pohyby.
15. týden	Vyuvíjí se mu hmat, začínají fungovat chuťové pohárky. Dítě reaguje na kontakt s pupeční šňůrou znatelným ucuknutím.
16. týden	Kůži má tak tenkou, že je průhledná a je pod ní viditelná síť krevních cév. Srdíčko bije dvakrát rychleji než vaše srdce.
17. týden	Pohlavní orgány už jsou dostatečně vyvinuté, aby bylo možné rozeznat pohlaví, ale ultrazvukem to nelze vždy přesně zjistit.
18. týden	Plod velmi rychle roste a sílí. Tvoří se mázek – vernix – bílá mastná hmota, která chrání pokožku. Na hlavičce má vlásky.
19. týden	Vytváří si vlastní imunitní systém a míšní pouzdro. Sací reflex má plně vyvinutý, zahájí sací pohyby kdykoliv se dotkne pěstičky.
20. týden	Možná cítíte první pohyby jako jemné chvění. Reaguje jimi na rušivé zvuky zvenčí. Má také dlouhá období klidu.
21. týden	Děťátko nyní měří asi 20 až 25 cm a váží 300 – 350 g. Vstupujete společně do druhé poloviny těhotenství. Vyuvíjí se chmýří.

	těhotenství. Vyvíjí se chrup.
22. týden	Na plod lze maminčinou krví přenést ochranné látky, které zvyšují odolnost novorozence vůči chorobám v prvních týdnech života.
23. týden	Miminko je velmi aktivní, ale má ještě v děloze dostatek prostoru, takže dělá i kotrmelce. Maminku může pohyby i budit.
24. týden	Děťátko polyká plodovou vodu a zpět ji vypouští formou moči. V pokožce se tvoří potní žlázy. Měří kolem 30 cm, váží 600 g.
25. týden	Postupně se zvrásnělá a začervenalá pokožka začíná vyhlazovat díky pozvolně se ukládajícímu podkožnímu tuku.
26. týden	Vypije až 3 litry plodové vody denně, tím stimuluje žaludek, ledviny a močový měchýř. Občas škytá, některá miminka často.
27. týden	Chuťové buňky rozlišují velmi jasně sladkou, hořkou a kyselou chuť. Stále trénuje sání, cucá nejen ruce, ale i nožky.
28. týden	Část mozku, kde sídlí inteligence, se stává složitější. Rozvíjejí se charakteristické rysy budoucí osobnosti.
29. týden	Už může otevírat a zavírat oči, plíce ještě nejsou úplně vyvinuté, ale už má naději žít, kdyby se narodilo dřív.
30. týden	Plíce mají čas. K tomu aby byly plíce schopné fungovat samy, je třeba látka zvaná surfaktant, která zabrání kolapsu plic.
31. týden	Rozeznává světlo a tmu, zaostřuje, otvírá a zavírá oči. Kromě plic už má vyvinuté všechny orgány. Kůže je hladká a růžová
32. týden	Měří kolem 40 cm a váží asi 1800 g. Tělíčko má souměrné, sílí a prodlužují se mu kosti. Stále je pohybově velmi aktivní.
33. týden	Přes břicho slyší váš hlas, uklidňuje ho, když na něj mluvíte a hladíte ho. Myslete na to, aby bylo miminko klidné.
34. týden	Některé děti mají vlásky dlouhé i 5 cm. Už se neotáčí celé, je kope nožkami a protahuje ručky. Místa v děloze ubývá.
35. týden	Chlapeček by měl mít sestouplá varlata. Měkké nehtíky dorůstají ke špičkám prstíků. Poloha už je připravená k porodu.
36. týden	Hlasy a zvuky slyší asi tak, jako když máme v uchu vodu. Rozlišuje bezpečně mámin hlas. Váží kolem 2 až 2,5 kg a měří asi 45 cm.
37. týden	Miminko už je mázkem pokryté jen částečně, ve střevech se hromadí smolka (tmavá nazelenalá hmota), tu začne vylučovat po narození.
38. týden	Děťátko už nemá v děloze téměř žádný prostor, pohybu ubývá. I proto se sledují pohyby a srdeční akce na monitoru.
39. týden	Miminko už má porodní váhu. Donošené dítě váží mezi 3 a 4 kg a měří cca 50 cm. Je to samozřejmě individuální.
40. týden	Termín porodu je tady. Zdravé miminko se brzy poprvé samo nadechne a zakřičí. Je připravené.

Příloha č. 2

Tabulka č. 2 - Apgar skóre

Parametr	0 bodů	1 bod	2 body
Dýchání	Žádné	Povrchní, nepravidelné	Křik, pravidelné
Srdeční akce	Žádná	Pod 100 tepů/min	Nad 100 tepů/min
Svalová napětí	Chabé	Snížené	Aktivní pohyby
Barva kůže	Bledá	Namodralá	Růžová
Reakce na podráždění nosní sliznice	Žádná	Slabá grimasa	Kýchání a čilé pohyby

Tabulka č. 3 – Apgar skóre

Hodnota Apgar skóre	Stav
10 – 8 bodů	Normální novorozenec
7 – 4 body	Nutná krátkodobá lékařská pomoc
3 – 2 body	Nutný nástup léčby
0 bodů	Mrtvé dítě

Příloha č. 3

Rozvíjení jemné motoriky ruky

Jak zdokonalujeme schopnost předměty pokládat a stavět?

- kladení plochých předmětů na sebe, stavění předmětů na výšku
- kladení menších předmětů na větší, stavění stejně velkých předmětů na sebe

Jak se dítě učí dutá tělesa vyprazdňovat, vysypávat, plnit, zasouvat, uzavírat?

- vytahování předmětů z kapsy, ze sáčku
- vysypávání předmětů, otvírání a zavírání krabic
- zasouvání nestejně velkých, válcovitých mističek do sebe
- zasouvání klíče do klíčového otvoru, zapichování tyčinek do otvorů
- vhazování kuliček do hrdla láhve, vhazování mincí do pokladničky
- navlékání kroužků na stojánek, vkládání geometrických obrázků
- provlékání tkanice dírkou boty

Jak zdokonalíme schopnost zpracovávat materiál?

- trhání a spojování těsta, formování těsta, krájení těsta (plastelína)
- překládání papíru, rozprostírání zmačkané pleny, lámání špejlí, navíjení provázku

Jak se dítě učí používat nástroje složitějším způsobem?

- přitahování předmětů pomocí provázku, pravítka nebo háčkem
- lovení sítkou, pohánění kostky nebo kuličky pravítkem do dolíčku
- zatloukadlo, otvírání dveří klikou

Jak si dítě osvojuje některé pracovní a sebeobslužné pohyby a jak se učí napodobovat?

- vybalování předmětů z papíru, otvírání a zavírání tašek se zipem
- obracení listů, čmárání tužkou po papíru, stříhání papíru
- utírání pusy plenou, napíchnutí potravy na vidličku
- utírání prachu, otvírání a zavírání krabičky od sirek, našroubování víčka na láhve a sklenice, připevňování kolíčků na provaz

Jak se dítě seznamuje s pískem a vodou?

- nabírání písku lopatkou, plnění nádob, uplácávání a hlazení povrchu
- přesypávání písku, postrkování hraček plovoucích po vodě, bublinky, stříkání, přelévání vody z nádoby do nádoby, ždímání houby nebo žínky

Příloha č. 4

Vyprávění pohádky

Pohádkový hrdina, který ožívá prostřednictvím vyprávění a mimiky rodiče, působí na děti citově, ale též výchovně a poučně. Pohádkou tedy plníme cíle rozumové i mravní výchovy. Životnost pohádkových bytostí se váže k obrázku, a proto dětem v raném věku nikdy nevyprávíme pohádku bez obrázkové přílohy a nikdy ji nečteme. Obrázek ožívá prostřednictvím vyprávění, a proto jeho kvalitě věnujeme velkou pozornost. Reprodukujeme-li pohádku s citem a sugestivně, děti v plné míře prožívají osudy hrdinů a obohatí se o mnohé citové zážitky.

Formy vyprávění pohádky

1. Nejúčinnější formou je vyprávění doprovázené obrázky. Tato forma vyžaduje pečlivou přípravu.

2. S použitím obrázkové knížky můžeme vyprávět kdykoli v průběhu dne. Pohádkou můžeme též motivovat činnost a hry dětí. Její výhodou je nenáročná příprava a téměř neomezené možnosti využití.

3. Další velmi zajímavou a působivou formou je vyprávění doprovázené pohybem hraček, prstových nebo dlaňových loutek. Použití je všestranné, a to jak při výchovných zaměstnáních, tak i ve volných chvílích, při ranních nebo odpoledních hrách.

Metodika vyprávění pohádky

Dětem do 22. - 24. měsíce pohádky nevyprávíme, ukazujeme jim jenom pohádkové knížky a vyprávíme o tom, co vidíme na obrázku. Tyto děti nechápu děj a souvislosti. Koncem druhého a začátkem třetího roku začínáme vyprávět jednoduché, krátké pohádky, jejichž děj je vyjádřen obrázky. Protože vyjadřují souvislý děj, jejich ukazování a popis nabývá charakteru pohádky. Vypravěč musí vhodně kladenými otázkami přimět děti k tomu, aby pojmenovávaly osoby, předměty a činnosti. Pohádku v pravém slova smyslu začínáme vyprávět batolatům v 28. - 30. měsíci. Nároky stupňujeme pozvolna. Velkou pozornost věnujeme výběru obrázků, kterými zpočátku doplňujeme téměř celý děj. Až koncem 3. roku se můžeme pokusit o jednoduchou abstrakci, tj. vyprávění i o tom, co na obrázku nevidíme.

Při výběru pohádky platí stejné zásady jako při výběru maňáskové scénky. Osoby musí být skutečné, nikoli nadpřirozené. V pohádkách nesmí být hrubost, zaklínání, věznění. Děj čerpáme ze života a činnosti dětí, dospělých i zvířat. Obsah si můžeme vymyslet sami, zaměříme se na odstranění některého zlovyku, nebo na výchovu kladného návyku tak, aby z něj plynulo aktuální ponaučení. Při vyprávění využíváme všech možností k oživení děje. Hovoříme vždy v přímé řeči, zajímavě, s citem, avšak vyhýbáme se afektování. K oživení děje používáme mimiky, gest, zabarvení hlasu měníme přiměřeně situaci. Do vyprávění zapojujeme též děti tím, že jim klademe otázky, především příčinného charakteru. Vyprávění pohádky nesmí být monologem vypravěče. Metodicky správně a poutavě vyprávěná pohádka vzbudí pozornost dětí a je pro ně zdrojem bohatých citových zážitků. Pokud je některé z dětí nepozorné, nenapomínáme ho, ale vzbudíme jeho zájem vhodnou otázkou, výzvou, aby pojmenovalo některý z předmětů na obrázku apod. Jestli se pozornost nezlepší ani potom, hledáme příčinu nepozornosti, která může být v metodice vyprávění, v únavě dětí, v nepřiměřené délce pohádky, v jejím obsahu, který děti nepochopily, v chudé nebo nevýrazné obrázkové dokumentaci, v hlučném prostředí nebo v tom, že všechny děti nevidí na obrázek. V tomto případě vyprávění ukončíme a v budoucnu se vyvarujeme chyb, které vedly k nepozornosti.

Každá pohádka musí mít výchovné poslání, které nakonec shrneme formou srozumitelného ponaučení. Abychom se přesvědčili, zda děti pohádku pochopily, a aby si ji zapamatovaly, společně ji zopakujeme a během dne se k ní vracíme v rozhovorech.

Příloha č. 5

Potvrzení o návštěvě dítěte a délce doby trvání této návštěvy v jeslích, mateřské škole nebo jiném obdobném zařízení pro děti předškolního věku – ve svázané práci originál formulář.

Příloha č. 6

Kolektivní a didaktické hry

a) pro 3 - 4leté děti

- Čáp ztratil čepičku, měla barvu barvičku.... Plave mýdlo po Vltavě, jakou barvu asi má? Honzo, vstávej...
- Co se změnilo?

Děti sedí kolem stolu, na kterém je položeno několik hraček (tři až čtyři). Vyzveme je, aby si všimly, co a jak leží na stole. Pak se děti schovají pod stůl a my zatím provedeme určité změny (místo, počet). Děti pak hádají, co se změnilo.

- Kdo nám chybí?

Děti sedí v půlkruhu (max. pět dětí). Jednomu z nich zavážeme oči a jednoho ze sedících schováme. Po rozvázání očí má dítě uhodnout, kdo chybí.

- Kolikrát zabubnovat?

Připravíme si kartičky z tvrdého papíru, na kterých je namalován různý počet teček (pro menší děti max. tři, pro větší max. pět). Ukážeme kartičku a vyzveme některé dítě, aby zabubnovalo na stůl tolikrát, kolik teček je na kartičce. Stejný úkol pak plní i ostatní děti. Obměna: na stůl pokládáme kostky. Děti tleskají nebo bubnují do stolu tolikrát, kolik kostek je na stole.

- Která kostka se schovala?

Doprostřed stolu položíme tři různě velké kostky (rozdíly ve velikosti musí být nápadné). Společně s dětmi rozdíly ve velikosti pojmenujeme a přesvědčíme se, jestli jsou každému známy. Pak kostky přikryjeme plenkou a některou z nich schováme. Po odkrytí mají děti říci, kterou kostku jsme schovali. Stejným způsobem můžeme hrát i s barevnými předměty shodného tvaru.

b) pro starší děti (5 - 6leté)

- Co má stejnou barvu?

Položíme na stůl kostku určité barvy a ptáme se, co má ještě takovou barvu. Úkolem dětí není barvu pojmenovat, ale uvést jiné předměty stejné barvy.

- Hra s hříbkovou mozaikou

Každé dítě dostane jednu krabici hříbkové mozaiky. Připravíme si čtverec, trojúhelník a obdélník vystřižené z papíru. Dětem některý tvar ukážeme a vyzveme je, aby si stejný udělaly z mozaiky. Můžeme jim určit i barvu. Obměna: určíme

dětem skládání geometrických obrazců v určitém pořadí, např. zelený čtverec a červený trojúhelník. Později děti vytvářejí různé obrazce i bez předlohy.

- **Vozíme cihly**

Děti sedí kolem stolu a každé z nich dostane pět až šest stejných kostek nebo jiných předmětů. Děti motivujeme ke hře vyprávěním o Honzíkovi, který pomáhal tatínkovi nosit cihly. Počet cihel, které přinesl, znázorňujeme prsty. Děti mají za úkol položit na stůl tolik kostek, kolik jim ukazujeme. Vyprávění rozvíjíme podle vlastní fantazie, např. můžeme říci, že cestou cihly ztratil (počet ukážeme na prstech), z těch ztracených zase našel ..., ale z nich se mu rozbilo ... atd.

Hádky a slovní hříčky

a) pro 3 - 4leté děti - hádky sestavujeme tak, aby popis předmětu vystihoval hlavní, charakteristické znaky:

- Je to velké, jezdí to po kolejích a píská to.
- Žije to v lese, skáče to po stromech, má to velký ocásek a louská to oříšky a šišky.
- Máchá se to ve vodě a říká to ga-ga-ga.
- Je to velké zvíře, na hlavě má rohy, žere trávu, dává mléko.
- Je to velké, má to kola, jezdí to po silnici, vozí to lidi do práce a domů.

b) pro starší děti (5 - 6leté děti) - tyto hádky vystihují podstatné vlastnosti předmětů, jsou však složitější a vyžadují důvtip i logiku v myšlení, pochopí i hádky:

- Sedí v kleci na bidýlku a zpívá. (kanárek)
- V zoo žije velké zvíře s hnědými skvrnami po těle a velmi dlouhým krkem. (žirafa)
- Je to ovoce, má modrou barvu, má pecku a dává se do knedlíků. (švestka)
- Stojí pán v pozoru, má zelené šaty a v ruce pušku. (voják)
- Na hlavě má červený hřebínek, barevný ocas a na nohou ostruhy. (kohout)
- Má jednu hlavičku, jen jednu nožičku, hoví si v lesíčku. (hřib)
- Celá jsem ze zlata, a křičím tramtata, když do mne foukají. Jak na mne volají? (trubka)
- Vedle sebe na zahradě, zelené hlavy rostou v řadě. (zelí)
- Jedovatý plaz, syčivý má hlas. (zmije)
- Čtyři nohy mám, sama neběhám a na mne si sedají. (židle)

- Šedý kožíšek, maličké oči, když kočku uvidí, do díry skočí. (myš)
- Sedí ptáček na buku, volá stále ku-ku-ku. (kukačka)
- V létě se zelenají, na podzim opadají. (listy)
- Co bije a nemá ruce? (hodiny)
- Do čeho nemůžeme vrtat díru? (do vzduchu, do vody)
- Neštěká to, nekouše to, a přece nás do domu nepustí. (dveře se zámkem)
- Břichatý, beznohý, a přece skáče. (míč)
- Na každé straně má jedno ucho, a přece nás neslyší (hrnec)
- Aby vlezl - do hlavy ho bili, aby vylezl - za hlavu ho tahali. (hřebík)

Pohybové hry

- Otec Adam

Děti utvoří kruh, v jehož středu je jedno dítě - otec Adam. Vezmou se za ruce, chodí dokola a zpívají: Měl Adam sedm synů, sedm synů měl. Nejedli, nepili, jenom takhle dělali. Dítě v kruhu začne napodobovat různé pracovní pohyby, např. řezání, nošení a sekání dřeva, zatloukání kladivem apod. a ostatní děti ho napodobují.

- Hospodyňky

Děti stojí v kruhu, uprostřed vybrané dítě, které se ptá: „Hospodyňky, hospodyňky, co děláte?“ Děti odpovídají a současně dělají příslušné pohyby: Kávu meleme, maso klepeme, mrkev strouháme, chléb krájíme, šaty pereme, podlahu drhneme, oběd vaříme, krávu dojíme. Nás je tu mnoho, vyber si někoho! Dítě ze středu kruhu si vybere další dítě, dovede ho doprostřed a zařadí se na jeho místo. Hra se opakuje

- Šáteček

Děti se vezmou za ruce a utvoří kruh. Určené dítě se šátkem v ruce je v kruhu a tančí v rytmu písničky podle vlastní pohybové dovednosti. Děti chodí dokola a zpívají: Mám šáteček, mám. Komu já ho dám? Žádnému jinému, jen svému milému. Tomu já ho dám. Děti se zastaví, dítě se šátkem se rozběhne ke zvolenému dítěti, hezkým pohybem mu šátek odevzdá, pak zaujme jeho místo a hra se opakuje.

- Na prstýnky – Mlsná kozo, pojd' na zelí, máme dobrý kyselý.

Jedno dítě oddělíme od ostatních, zbylé děti jsou v kroužku a schovají prstýnek do dlaně ruky. Poté vyjmuté dítě jde hádat má tři pokusy na hádání.

- Na kočku a na myš – myšičko myš, pojd' ke mně blíž....